

A TRADÍCIÓ ÉS A VÁLTOZÁS NÉHÁNY JELLEMZŐJE A BODROGKÖZ NÉPI MŰVELTSÉGÉBEN (Karcsa és Pácín példája)

VIGA GYULA

A Bodrogköz kutatója, ha egyre mélyebbre halad a karakteres táj hagyományos műveltségének megismerésében, fokozatosan ismeri fel azokat az eltérő jegyeket, amelyek e – sokáig homogénnek vélt – életmódot és kultúrát árnyalták.* Ennek földrajzi jegeit, a települések eltérő táji feltételrendszerét, illetve azok településtörténeti vonatkozásait már számosan vizsgálták,¹ sokkal inkább adós viszont még a néprajz annak felderítésével, hogy az alkalmazkodásnak milyen formái, a gazdálkodás, az életmód, egészében a tradicionális műveltség milyen szegumentumai révén alakultak ki összetartozó, illetve egymástól jelentősen különböző falvak és falucsoportok, s hogy ennek a táji koherenciának a struktúrája miért és miként változott meg az elmúlt évszázadok során. Más ragadható meg a változásokból a történeti források révén, s más a néprajz hagyományos eszközeivel, a verbális adatok összegyűjtésével. Ez utóbbi révén maguk a közösségek, illetve reprezentáns tagjaik fogalmazzák meg azonosságukat és másságukat, közösnek és eltérőnek vélt jegyeiket a környező települések népével, s maguk próbálnak olykor választ keresni ezen összefüggések nyitott kérdéseire is.

1986-ban kezdtem el azt a terepmunkát, aminek során először figyeltem fel a két szomszédos település, *Karcsa* és *Pácín* viszonyára, az akkor közös tanácsú és közös termelőszövetkezetben gazdálkodó falvak sajátos, ambivalens kapcsolatrendszerére. Azóta vissza-visszatértem mindkét faluba, s az évek során egyre inkább azt a tapasztalatot szereztem, hogy a két település népének hagyományos, ám egyre inkább oldódó szembenállása, egymásról alkotott értékítélete valójában a tradíció és a modernizáció két, eltérő típusú viszonyából, a változás eltérő tempójából magyarázható.

Jelen dolgozat ennek az összefüggésrendszernek néhány főbb jegyét igyekszik feltárni. Mivel *Karcsa* és *Pácín* kutatása része egy nagyobb, a Bodrogköz egész területét érintő, hasonló szempontú vizsgálatnak, nem törekedtem részletekbe menő mikrovizsgálatra, hanem elsősorban azokat az elemeket emeltem ki, amelyek más települések kontextusában is szerepet játszhattak. Elképzeléseim szerint a két falu vizsgálata is tovább folytatható, s a hagyomány és a változás számos további eleme vonható be a vizsgálatba, velük a későbbiekben árnyaltabb kép rajzolható. Jelen tanulmány két irányban halad: részben azokat az okokat és összefüggéseket veszi számba, amelyek differenciálták a két település népének életmódját, más irányt szabtak működésének, másrészt azokat a jelenségeit, elemeit vizsgálja a műveltségnek, amelyekben kifejeződnek, megjelennek ezek az eltérő vonások. A kettő nem válik el feltétlenül markánsan: az eltérő okok kö-

* A tanulmány az OTKA 22885. számú kutatási támogatás keretében valósult meg.

1 Pl. *Ébner (Gönyey) Sándor* 1925. 65–102.; *Dankó Imre* 1964. 143–163.; *Borsos Balázs* 1994. 307–344.; Korai szakaszához: *Valter Ilona* 1974. 1–55.

következményei, az életmódban való megjelenései olykor maguk is okai, kiváltói lesznek a további változásoknak.

Munkámban nagy szerepet kapnak az adatközlők elmondásai, a két település népeinek egymásról alkotott értékítéletét azok jelenítik meg leginkább. Remélem, hogy ez nem sodor abba a helyzetbe, hogy ne „pártatlan” megfigyelőjeként és rögzítőjeként tűnjek fel ezen tényeknek és összefüggéseknek valamely település lakói számára!

I. 1. TÁJ, GAZDÁLKODÁS

Karcsa és Pácín azonosságának és eltéréseinek egyik alapvető okát a természeti-ökológiai feltételekben, illetve azok *megváltoztatható tényezőinek* átalakításában, módosulásában kell keresnünk. Ezek a tényezők, illetve változásuk befolyásolta az életmód, a gazdálkodás jellegét és összetevőit, számos módon összefüggésben természetesen a társadalom mozgásának igen sok részletével.² Már itt előre kell vetítenem, hogy a két település közötti eltéréseket magam az említett tényezőkből fakadó, eltérő modernizációs lehetőségekből vezetem le, megjegyezve – amit a Bodrogek köz kutatásának eddigi földrajzi, főleg gazdaság- és településföldrajzi irodalma is érzékeltet –, hogy az egészében hátrányos helyzetűnek tartott, sokak által reliktumként kezelt táj egyes településeinek kondíciója, gazdasági lehetősége erősen eltérő volt.³

Ha vizsgálatom legkorábbi forrását, a Mária Terézia-féle úrbérrendezést előkészítő paraszti bevallásokat, az *investigatio* adatait nézzük, azokból nem hüvelyezhetők ki sarkalatos különbségek a két település, Karcsa és Pácín helyzetében.⁴ Bár vizsgálatunk szempontjából a hangsúly éppen a tájatalakítás folyamatán, a Bodrogek köz falvainak számára új helyzetet teremtő vízrendezésen van, a két település adottságának, ebből eredően gazdálkodásának néhány különbözőségére fel kell hívnom a figyelmet, anélkül, hogy azok kontinuitását felvetném az elmúlt évszázad állapotával, jellemzőivel.

Hasonlóan a Bodrogek köz, illetve Zemplén vármegye középső és felső részének számos településéhez, a 18. században mindkét falu határát 2 nyomásban művelték. Amíg azonban a pácini akár trágyázás nélkül is megtermette az őszi és tavaszi gabonákat, addig a karcsai határ homokos földje búzát és árpat nem termelt, sőt zabból is keveset adott. Igaz, az áradás mindkettőt veszélyezteti, de a pácini földek mégis jobb feltétellel bírtak a cereáliák termesztéséhez. Jobbak voltak a páciniak lehetőségei az állattartásban is: réjük olykor sarjút is adott, s – a kövesdi szőlőben végzett munka fejében – sertéseiket is makkoltathatták. Előnyösebb feltételt jelent a földesúr-jobbágy viszony is a páciniak számára.

Lényegesebb azonban vizsgálatunk szempontjából az, hogy milyen földrajzi-ökológiai feltételeket teremt falvaink számára a Bodrogek köz vízrendezése, anélkül, hogy a gazdálkodás változásának egészét, fő jellemzőit érintenénk.⁵ *Frisnyák Sándor* kutatásai révén ismerjük a Bodrogek köz falvainak 19. század közepi és végi földhasznosítási mutatóit, amelyek igen sokat elárulnak Karcsa és Pácín vízrendezés utáni paraszti gazdálkodásának feltételeiről is.⁶

2 Vö. *Kósa László* 1991. 65–79.

3 A részletek említése nélkül: *Ébner (Gönyey) Sándor* 1925. 65–102.; *Frisnyák Sándor* 1990. 227–246.; *Borsos Balázs* 1994. 307–344.; *Boros László* 1997.

4 Takács Péternek és Udvari Istvánnak tartozom köszönettel, hogy – mint számos más esetben is – a bevallások anyagát rendelkezésemre bocsátották.

5 A Bodrogek köz vízszabályozásának történetéhez összegzően: *Majláth József* 1896.

6 *Frisnyák Sándor* 1990. 230., 233.; Vö. még: *Boros László* 1997. 225., 228.

Karcsa és Pácin földhasznosítása a 19. század közepén és végén

	birtokosok száma		terület		földterület megoszlása (%)			
	nagy	kis	(ha)	szántó	rét, legelő	erdő	nádas	haszon- vehetetlen
Karcsa								
1.	1	114	4255	12,1	18,6	2,6	2,8	63,9
2.			4275	33,6	55,6	2,7	–	8,1
Pácin								
1.	3	225	3067	14,3	32,0	4,4	3,8	42,5
2.			3395	41,7	46,9	3,5	–	7,9

Anélkül, hogy a sokat mondó számokat részletesen elemeznénk, utalni kell arra, hogy a vízrendezés mindkét település gazdálkodásában alapvető változásokat eredményezett. Korábban rendkívül nagy volt az eltérés a két falu határának haszonvehetetlen területei között, s a művelt földterület minőségét is jelzi, de a gazdálkodás minőségére is utal, hogy az 1/4-del kisebb határral rendelkező Pácinban 1865-ben 5178 forint volt a tiszta jövedelem, szemben Karcsa 4749 forintjával.⁷ Mindkét határban kiterjedt a szántó a vízrendezés révén, Karcsán pedig rendkívül nagy mértékben a rét és legelő területe, ami javította az állattartás kondícióját, feltételezve a korábbi technika részletes átalakítását.

Lényegesen többet árulnak el a fenti számok, ha melléjük tesszük a népesség változásának mutatóit is.⁸

	Terület		1784/87		1869		1890		Népesség- növekedés (1784–1890)	
	(ha)	népes- ség	népsű- rűség fő/km ²	népes- ség	népsű- rűség fő/km ²	népes- ség	népsű- rűség fő/km ²	szám	%	
Karcsa	4275	188	4,4	855	20	1313	30,7	1125	598,4	
Pácin	3395	286	8,4	1271	37,4	1229	36,2	943	329,7	

A fenti két táblázat összevetése jelzi, hogy Karcsán erőteljes népességnövekedést indukált a vízrendezés, Pácinban viszont csökkent a lélekszám a 19. század második felében. A századfordulóra azonban Pácin lélekszáma is újból gyarapodásnak indul, amíg azonban Karcsa gyarapodása az 1960-as évekig töretlen, addig Pácin ez irányú fejlődése már az 1950-es években megtorpant. Az elmúlt két évtizedben fogy mindkét község lélekszáma (lásd táblázat).⁹

⁷ Boros László 1997. 225.

⁸ Frisnyák Sándor 1990. 230.; Boros László 214–215.

⁹ Boros László 1997. 214.

A népesség változása 1784–1990

	1784/87	1869	1900	1920	1941	1949	1960	1970	1980	1990
Karcsa	188	855	1653	2068	2435	2575	2662	2240	2125	2037
Pácin	286	1271	1579	1819	2387	2598	2544	1856	1701	1552

A polgárosodás, a modernizáció fokában, ezzel együtt a paraszti mentalitásban beálló differenciák azonban elsősorban a birtokstruktúrából és az eltérő társadalmi mobilitásból fakadtak. Az ellentmondásos birtokstruktúrára, ami a jobbágyfelszabadítás, majd a vízrendezés következtében kialakult,¹⁰ Pácin népessége erőteljes kivándorlással reagált. Karcsa – a bekövetkező pozitív változás miatt – megtartotta népét, s erősen hozzákötötte őket a földhöz, a paraszti munkához. A Pácinba hazatért amerikások pénzt hoztak – de küldtek haza a kint maradók is –, ami önmagában is sokat változtatott társadalmi helyzetükön. Pácinban a báró parcellázott, az amerikások földhöz jutottak. A hagyomány szerint a *Miklós utca* onnan kapta a nevét, hogy Sennyei Miklós báró adott ott el parcellákat a parasztnak. A hazatértek közül számosan 20 hold fölé emelik, életképesse teszik birtokukat. A hagyomány szerint amerikások kezdték építeni a bádoggatós házakat is. Karcsán – az 1919-es földosztó mozgalom miatt – nem osztottak vitézi telkeket, de FAKSZ-kölcsonnel mindkét településen épülnek új házsorok.

A két világháború között lezajló folyamatokat jól tükrözi az 1941-ben felvett statisztika adatai, különösen kirajzolja a paraszti rétegződés állapotát.¹¹

A mezőgazdasági népesség csoportjai (1941. január 1-jén)

Karcsa			Pácin	
Összes	Kereső		Összes	Kereső
138	68	1 kh alatt	78	33
562	262	1–5 kh	333	156
254	122	5–10 kh	324	159
77	34	10–20 kh	295	157
5	4	20–100 kh	63	35
–	–	100 kh felett	4	2
1036	490	EGYÜTT	1097	542
–	–	Egyéb őstermelési önálló	3	1
6	3	Gazdasági tisztviselő	3	1
568	180	Gazdasági cseléd	398	110
559	283	Gazdasági munkás, napszámos	566	308
1133	466	Egyéb mezőgazdasági foglalkozású	970	420
2169	956	ÖSSZESEN	2067	962

A fenti adatsorból nem csupán az szembetűnő, hogy Karcsán a kis, jószerével életképtelen parcellán gazdálkodók száma nagyobb, mint Pácinban, hanem az is, hogy Pácinban mennyivel erőteljesebb a 10–20, illetve 20–100 kh közötti birtokokon gazdál-

¹⁰ Balassa Iván 1956.

¹¹ Varga Gáborné szerk. 1970. 280., 435.

kode parasztek száma, akik igazából a paraszti tevékenység és mentalitás kifejezői. Közülük számosan másutt szerzett pénzen jutottak földhöz, így mentalitásuk is egészen más, mint a tősgyökeres paraszteké.

De Karcsán nehezebb a zselléreknek, kis földű szegényembereknek is. Páciban sokkal több a munkalehetőség a bárói birtokon. A karcsai zsellérember legfeljebb *hónapos cselédnek* állhatott vagy *kocsisnak*, esetleg az aratásnál *kepés* munkát vállalt. A báró karcsai birtokaira máshonnan hozatott gazdasági cselédet, kárpátaljai ruszinokkal telepítette be tanyáit is.¹² Páciból nem kellett elmenni más helységbe munkát vállalni, legfeljebb napszámba jártak el – a bécsi döntés után – *Szerdahelyre, Nagykövesdre*. „Innen kubikos nem volt. Kepét aratni a báróhoz járt 2–3 *csapat*, de más nagygazdákhoz is. Innen nem kellett elmenni munkára. A gyógyszerésznek, zsidóknak is volt 30–40 hold: azt egy-egy család felfogta, learatta.”¹³ Sokan voltak páciniak cselédek a bárónál: negyedévente, terményben kaptak fizetést. Sok volt a napszámomunka is a báró birtokán. A pácini hagyomány szerint Sennyei báró figyelembe is vette olykor a falu érdekeit a gazdálkodásában: jó ideig nem vett aratógépet, hogy a falubeliek ne veszítsék el munkalehetőségüket.¹⁴

A fentiekkel együtt, a páciniak lényegesen mobilabbak voltak. Amíg a karcsaiak földet igyekeztek ragasztani a földhöz, sokat dolgoztak azon, munkájukkal parasztek maradtak, addig a páciniak egy része máshol keresett megélhetést. Elmentek számosan az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején summásnak *Németországba*, s – a hagyomány szerint – ők hozták haza, terjesztették el nagy számban a faluban a szögletes kormányú német kerékpárokat.

Megfigyelhetők különbözőségek az állattartásban, s magában a földművelés technikájának modernizációjában is.

A két falu állattartása közötti differenciáról csak részben nyújtanak adatot a statisztikák.¹⁵

	Év	Szarvasmarha	Sertés	Ló	Juh
Karcsa	1895	1165	1026	195	725
	1935	1569	1081	231	619
	1953	2158	2398	133	1237
	1960	1920	2105	207	1292
	1966	1617	2475	123	1855
Pácín	1895	1035	1401	147	–
	1935	1012	892	279	1117
	1953	1661	1577	207	970
	1960	1375	1791	225	1385
	1966	883	2688	92	1342

Csak részben tapintható ki a számok mögött a két falu parasztüzemeinek eltérő struktúrája. Páciban a fogatolásból a századelőn jórészt kiszorultak az ígás ökrök, he-

12 Nagy Géza szíves szóbeli adatai.

13 Pecák Mihály, szül. 1925.

14 Lovas Istvánné, szül. 1921.

15 Varga Gáborné szerk. 1976. 281., 436.

lyüket a lovak foglalják el. Ez csak részben következett abból, hogy Karcsán több volt a határban a mélyebb, vizenyős rész, ahova lófogatot nem lehetett alkalmazni, részben pedig abból, hogy – a trianoni döntésig, majd a bécsi döntés után – a bárói birtokról a pácini gazdák igen sokat fuvaroztak a szomatori vasútállomásra, illetve onnan vissza Nagykövesden át. De sok fuvar volt Újhely felé is, amit a mozgékonyabb lovas fogatok szolgáltak ki.

A fenti folyamat háttérben lezajló szarvasmarha-fajtaváltás tempója is más volt a két településen. A karcsaiak egészen a második világháborúig nevelték a nagyszarvú magyar marhát, míg a páciniak jobban a tarka marhával, ökörrrel foglalkoztak. Karcsán egészen a tsz megalakulásáig voltak szürke ökrök, amiknek a körmét kizsírozták, szarvát felpántlikázták az ünnepi felvonulásokhoz, de úgy vitték azokat a vásárra is. A páciniak a tehén/ökör fogatolásakor felültek a fogatra, gyeplővel irányították a jószágot, a karcsaiak vezették a fogatot, gyalog mentek a jószág mellett. Talán a lovak fogatolása is belejátszott, hogy Páciban 2–3 évtizeddel hamarabb lett általános az ekekapá használata, mint Karcsán.

A fentiek ellenére, mindkét település parasztüzemeinek jelentős haszna származott a meghízult szarvasmarha értékesítéséből, azonban a karcsai gazdaságok sokkal inkább erre alapoztak voltak, mint a páciniak. (Pácimból a nagyrozvágyi határra adták tavasztól őszig legelni a fiatal tinókat, ha azokra nem volt szükség. Az ún. *Szomó* nevű legelőn tartották azokat. Oda vitték a *rúgott csikókat* is.)

A parasztgazdaságok modernizálása érdekében a páciniak téli gazdasági iskolát szerveztek, volt aranykalászos gazdatanfolyam is, meg gazdasági ismétlő iskola. Az állattartásról, tejgazdálkodásról már a második világháború előtt szerveztek tanfolyamot, aminek főleg a tejtermelésben látták hasznát. A fiatal lányoknak egy helybeli tanítónő *suskó-tanfolyamot* szervezett: a suskóból (kukoricacsuhé) papucsot, lábtörölt, szatyrot készítettek, üveget fontak be vele; a háború elsodorta a születő falusi háziipart.

Pácimból a 20. század elejétől erősebb volt az elvándorlás is, s nagyobb számban hagyták el a mezőgazdaságot is az ott élők. Az alábbi adatsor – a keresők számára vetítve – azt mutatja, hogy miként zajlott a két településen ez a társadalmi mobilizáció.¹⁶

Karcsa és Pácín népessége gazdasági áganként (1900–1960)
(Keresők szerint)

Karcsa

Év	Mezőgazdasági	Ipari	Közlekedési	Kereskedelmi	Egyéb
1900	638	19	3	10	3
1930	769	56	2	11	40
1941	956	51	5	15	36
1949	1078	32	2	9	34
1960	920	111	11	29	74

¹⁶ Varga Gáborné szerk. 1970. 280., 435.

Év	Mezőgazdasági	Ipari	Közlekedési	Kereskedelmi	Egyéb
1900	440	47	16	11	40
1930	677	71	1	17	61
1941	962	62	5	15	37
1949	1085	42	5	17	90
1960	855	227	20	15	81

A korábbiakból következik, hogy a páciniakat kevésbé kötötte meg a föld, különösen az 1960-as évektől számosan eljártak dolgozni *Újhelybe, Miskolcra, Nyíregyházára, sőt Budapestre* is. A karcsaiak szívesebben maradtak a termelészövetkezetben. Karcsán több is volt a munkahely a második világháború után, mint Pácínban.

I. 2. A FÖLDESÚR, A KASTÉLYBELIEK HATÁSA

A história az elmúlt évtizedekben meglehetősen egyoldalú képet rajzolt a földesúr–jobbágy viszonyról, s különösen a 19. század második, s a 20. század első felében továbbélő nagybirtok, s az ahhoz – szorosabban-lazábban – kapcsolódó parasztság, főleg cselédség viszonyáról. Meglehetősen kevés figyelmet kapott a kettő egymásra hatása, s különösen az, hogy magára a paraszti műveltségre és mentalitásra miként hatott a földesúr jelenléte. Anélkül, hogy megfeledeznénk a témakör társadalmi, szociális elmentmondásairól, vizsgálatunk szempontjából összegzően kell megfogalmaznunk, hogy a bárói kastély, a család, nem utolsósorban a bárói birtok jelenléte – Karcsához képest – kifejezetten előnyösen hatott a pácini parasztság gazdasági-műveltségi átalakulásának folyamatára. Ez természetesen ambivalens viszony, ám mostani témánk szempontjából mindkét vizsgált település – sokáig megváltoztathatatlanak tűnő – adottsága volt a nagybirtokok jelenléte.

A kérdés gazdasági vonatkozásaira fentebb már utaltam: a pácini szegénységnek nem kellett rendszeresen másutt munkát vállalnia, nem kellett elvándorolnia falujából, volt munka helyben is. A legszegényebbek közül számosan szolgáltak a kastélyban is.

A báró, a kastély népe révén találkozhattak a páciniak a modernizáció bizonyos elemeivel. Mikor először érkezett automobil a báróhoz, az ott cséplő emberek elmentek megnézni, s keresték, hol van a lónak a lába, ami – szerintük – az autót hajtja.

A kastélyban megfordulók, a báró által rendezett partyk, összejövetelek, az odalátogató távoli vendégek révén „a páciniak *többet láttak*. A karcsai parasztember, ha urat akart látni, a papját, tanítóját meg a jegyzőt láthatta. A pácini ezeken kívül láthatta, hogy van egy *másfajta illem* is. Láta az öltözködéstől kezdve mindenben.”¹⁷

A ruházkodásra, a divatra a kastélyban dolgozók közvetlenül is hatottak: ruházatokban elkülönültek a falubeliektől, s – főleg a lányok, asszonyok – mintát is mutattak a falubeli parasztnak öltözködéséhez. Összefügg ezzel bizonyos fokig, hogy a páciniak hamar levetették a viseletet, s *többet adtak a külsőre, a divatra*. Erősítette ezt, amint arra más vonatkozásban is utaltam, az amerikások hazatérése, a Pácínban levő határőrség és csendőrség, a korai pénzgazdálkodás, a változó mentalitás. „Itt azért a báróék, a csendőrség, a katonaság – hatással voltak a divat alakulására. Itt a lányok sokkal divatosab-

ban öltöztek, mint Karcsán. Úgy jártak már a háború előtt, mint egy városi lány. Karcsa a divatot nehezebben fogadta be. Daueros haj itt sem volt a háború előtt! Még utána is Újhelybe jártak fodrászhoz, helyben nem volt női fodrász. *Csurkában* hordták, felkötötték a hosszú haját szalaggal. Itt jobban volt üzlet is: zsidók, Hangya szövetkezet. *Orvos* helyben volt. Gyógyszertár is volt: Pácín jobban ellátott volt régen is.”¹⁸

A páciniak azt mondják, hogy a karcsaiak lassabban követték a divatot. Inkább mindig a vagyonról beszéltek: ennyi föld van, ennyi jószág, de sajnálták a pénzt az új holmikra. „Itt felvett valaki egy miniszoknyát, csak pár napig volt téma, hamar napirendre tértek felette. De ott! *A karcsaiak falusiak maradtak!*” – mondja pácini adatközlőm, utalva a bizonyos értelemben máig ható különbözödségre. A karcsaiak ezt úgy nyugtázzák: *Pácínban jobban rázzák a rongyot!* Megítélésem szerint, a már jelzett gazdasági-társadalmi különbségek mellett, ebben szerepe volt a bárói család és a Pácínban megforduló idegenek által kínált *mintának* is.

A bárói család más vonatkozásban is befolyással volt a páciniakra. Divat volt, hogy a Sennyei család tagjainak *keresztnevét* adták a falubeli gyerekeknek. Volt egy család, ahol a báró *koma* volt: keresztapja volt az egyik fiúgyerekeknek. A kastélyban dolgozók meg-meghívták a bárót és családját ünnepekre, főleg lakodalomba is, ahová azok általában nem mentek el, de pénzt küldtek. Sennyeit névnapján, Miklós-napkor felköszöntötték a falubeli gyerekek, ő viszont Mikulás-ajándékot adott nekik. Karácsonyra a kastélyban dolgozók gyerekei lábbelit kaptak tőle ajándékba. Felmentek néha a karácsonyi *kántálók*, újesztendőt köszöntők is a kastélyba: pohár bort, némi aprópénzt kaptak. Egészen birtoka elvesztéséig élt a szokás, hogy az aratás végén a bárót *megkötötték*, aki azzal váltotta ki magát, hogy vendégül látta az aratókat.

Igazából a báró nem szerette, ha alkalmazottai a falubeliekkel érintkeztek, de ő segített a páciniaknak, ha tudott. Pl. ha bíróválasztás volt, akkor – az emlékezet szerint – a szegényebb embert segítette, hogy annak is „jusson valami”. Mindezek ma már nehezen feltárható részletek, hasonlóan azokhoz a történetekhez, olykor folklór szüzsékhez, amelyek a Sennyei család egyes tagjainak életéhez kapcsolódtak: szerelmi ügyeiktől az *ördögös kocsis* hiedelemkör felbukkanásáig. Számunkra itt mindebből annak kiemelése a lényeges, hogy a földesúr és családja jelenléte, a kastély és népe, maga a földesúri üzem gyorsította Pácín tradicionális műveltségének átalakulását, segítette a település parasztságának polgárosodását.

I. 3. KÜLSŐ KAPCSOLATOK

Számos egyező és eltérő vonás mutatkozik a két település külső kapcsolatainak rendszerében; mindkettőt alapvetően befolyásolta a trianoni döntés határmódosítása.

A határ lezárása előtt *Kassa*, *Királyhelme*c és *Ungvár* volt a gazdasági kapcsolatok fő iránya, csak 1920 után vette át azok szerepét *Sátoraljaújhely*.¹⁹ Magát az úthálózatot is az 1920-as években megkezdődött korszerűsítéssel tették alkalmassá a megváltozó irányú forgalomra. A Bodroghözben 1924-ben építették az első kövesutat. Addig Karcsáról és Pácínból *Nagykövesd* felé vezetett jó út. Ha Sátoraljaújhely felé mentek a régi úton, akkor nem a mai nyomvonalon haladtak: a *Szent János-hídon* mentek át. A mostani – Újhely–Patak – úton csak 1924 után jártak.²⁰

¹⁸ Lovas Istvánné, szül. 1931. Pácín

¹⁹ *Viga Gyula* 1996. 111–165.

²⁰ Nagy Géza szóbeli közlése

Mindkét falu számára közösek voltak *Lelesz* vásárai, az új határok között *Domb-rád*, *Kisvárda*, a karcsaiaknak *Gáva* lett a vásározó hely. Karcsáról jószágért *Paszabra*, *Ibrányba* jártak, apaállatot pedig Abaújban – főleg *Gönc* és *Telkibánya* – vásároltak. A különféle javak beszerzésében Pácín 1920 után lényegesen önállóbb volt: fejlettebb kereskedelemmel, boltokkal rendelkezett (lásd alább).

Mind Karcsa, mind Pácín népének életében számottevő gazdasági szerepet játszott a *csempészkedés*. A kettős birtoklás az 1950-es évek elejéig nagyban segítette az illegális kereskedelmet, később a dolog már több veszéllyel járt. A csempészet lényegében kiegyenlítette a határ két oldalának, illetve a szlovák lakta vidéknek és a határ menti tájnak – korábban természetesen együttműködésen nyugvó – eltérő termelési, gazdasági adottságát. A magyar oldalról élelmiszer, a szlovák oldalról iparcikkek képezték a csere tárgyát.

A csempészet különösen a két világháború között virágzott, sajátos módon visszaszorult akkor, amikor – elvileg – a két „népi demokrácia” viszonya normalizálódott.²¹

Karcsán főleg az asszonyok csempészkedtek, de – hasonlóan Pácínhoz – valójában egy-két család nevével kapcsolják össze az illegális kereskedelemnek ezt a formáját. A csempészet egyik településen sem volt valójában elítélt, elítélendő cselekmény. A határ lezárása felerősítette azoknak a cikkeknek a hiányát, amiket korábban a két terület népessége folyamatosan kicserélt, s azok illegális pótlása morálisan nem volt nehezményezett. A legjobb csempészeket a közösség valójában hallgatólagosan elfogadta, mindkét faluban történetek szólnak a csempészek által meggyilkolt, nem korrumpálható vámosról, vagy arról a fiatalemberről, akit a víz alá húzott a derekára erősített csempészsáru. Hasonlóan valóságos folklórtörténetek elevenítik meg azokat a praktikákat, ötleteket, amelyekkel a vámosokat, határőröket ki lehetett játszani. Ezekben a két település nem különbözik, amit az is megerősített, hogy Pácinnál évtizedeken át zárva volt a határátkelő, és legális átjárás nem is volt lehetséges a Bodroghköz két oldalának organikusan összetartozó falvai között.²²

Változó irányú és szerkezetű kapcsolatrendszer mutatható ki a házasodás szokásaiban mind Karcsa és Pácín között, mind abban az összefüggésrendszerben, ami vizsgált falvaink helyét a bodroghközi településcsoportokban kijelöli.

A két falu közötti *házasodás* a két világháború között nem volt gyakori. Volt ugyan ellentét a legények között Karcsán és – különösen – Pácínon belül is, ez azonban hatványozottan jelent meg a két település viszonylatában. Mégsem magyarázható ezzel a ritka összeházasodás Karcsa és Pácín között. Valódi oka az a közismert paraszti mentalitás volt, ami igyekezett a földet, vagyont összetartani. Számos vonatkozásban erősítette ezt maga a paraszttársadalom napi működése, normatívái, s kétségkívül a két szomszédos település népének eltérő mentalitása, habitusa is. Ennek megítélésében szélsőséges nézetek nyilvánulnak meg: vannak családok, ahol valójában nem tulajdonítottak jelentőséget ennek a „másságnak”, vannak azonban, akik egyértelműen azt fogalmazzák meg: „*Karcsáról még macskát sem hoznak, nem asszonyt!*” Mindez az 1920–40-es években erőteljesen működött, a második világháború után azonban egyre kisebb jelentőséggel bírt. Megfigyelhető azonban akkor is, hogy főleg a menyecskéket vitték Karcsára, lényegesen ritkább volt, hogy vőnek ment volna valaki Pácínba. Maguk a pácini lányok is elítélték a Karcsára vagy Karcsáról házasodó legényt. „*Elég betenni egy csomag zörgős cukrot a zsebbe, a karcsi lányok máris jönnek!*” Vagy: „*Elég két cső tenge-*

21 Boross Zoltán 1985. 179–183.; Viga Gyula 1996. 147–148.

22 Vö. még Viga Gyula 1994. 243–247.

rit betenni, hogy ilyen nőtt, a karcsi lány máris jön férjhez. Nem is azt nézték, hogy milyen a karcsi lány! Milyen hosszú a porta, milyen nagy a kazal, mennyi babhaj van! Ezt nézték a páciniak, meg hogy milyen gazdag a lány!”

A mai visszaemlékezések jól jelzik, hogy elsősorban a páciniak „nézték le” a karcsaiakat a házasodás, a házastárs kiválasztása során. Maguk elsősorban *Ricse, Kisrosvágy* felé igyekeztek beházasodni, s *Nagyrosvágyra*, ami azonban sokkal nehezebb volt, s ahol lényegében hasonló nehézségekkel találkoztak, mint a karcsaiak Páciban. Érdeemes idézni az ezzel kapcsolatos vélekedéseket, mert az egyes falucsoportok összetartozásáról, a tradíció és a modernizáció tényeiről is árulkodnak.

„*Nagyrosvágyról* kevésbé házasodtak a páciniak, mert az ugyanaz a *stílus*, mint Karcsa. De ott azért más volt: ott voltak *nemesek*. Ha ott elment az ember a bálba, ott külön álltak a *nagygazdák* meg a *parasztok*. El akartam vinni egy lányt táncolni közülük, a cimborám mondta: – Oda ne menj, azok a *hosszútökűek*! Nem látod, hogy külön állnak! Ott el volt választva, lenézték a szegényebb népet! Volt 50–60 földje is egyik-egyiknek! Itt nem volt ilyen különbség bálban, egyéb helyen.”²³

„Régen Pácin műveltebb volt, mint Karcsa. (Nagyrosvágy még inkább!) Most Rozvágy lemaradt. Nagyrosvágyon régen minden újat könnyen befogadtak. A páciniak is, de a karcsaiak mindig nehezebben. Nehezebben haladtak előre! Már a beszédjük is más volt: *aszondi*, mondták. Egészen régi módian beszéltek! Cigánd is *lemaradt* volt, Karád már műveltebb volt! De a Bodroghözön a háború előtt Nagyrosvágy volt a legműveltebb község. Rozvágyról, – közelebb volt –, több nagygazda gyerek járt pl. Helmece iskolába, ott tanultak. Műveltebbek lettek. Mi inkább Újhely felé tartoztunk, Rozvágy meg Helmechez. Ott közelebb volt a város! A rozvágyiak elegánsabban jártak: itt még senki a kis *ridikült* nem vette volna kézbe, Rozvágyon már volt!”²⁴

Az összeházasodás ma nem rendkívüli. A fiatalok ma együtt járnak iskolába, szórakozni, de a korábbi vélekedés ma is tartja magát. Középkorú, 40-es éveiben járó adatközlőm így vélekedett:

„Társaságban, baráti körben is fel lehet ismerni a karcsait. Nem mindet, mert van, aki kilóg a sorból, másképp viselkedik. Ha elmentünk egy bálba, estre, ha megszólalt valaki, lehetett tudni, hogy na ez *karcsi*. A modor, a stílus – butának tűnt. Még a 60-as években is, ha egy pácini lány karcsai fiúhoz ment, hát megvolt a vélemény: – Ez sem talált magának mást, csak egy *karcsi* fiút. Később már azok a karcsaiak, akik „igényesebbek” voltak, átjártak ide: jobban tetszett nekik ez a falu. Aztán voltak olyan lányok is, akik butácskábbak voltak, azok mentek Karcsára. Én is szórakoztam KARCSI fiúval, de az más volt, mint itt. Eljártak ők is szórakozni Leninvárosba, máshova, aki nem, az meg is maradt KARCSInak!” (1997)

I. 4. HATÁRŐRSÉG, CSENDŐRSÉG

Jelentősen hatott Pácin hagyományos műveltségére a trianoni határmódosítás után ott elhelyezett határőrség is. Nem csupán olyan módon, hogy rendszeresen új katonák érkeztek, akik új viselkedésmódot, beszédet terjesztettek – jót is, rosszat is –, hanem előfordultak házasságok is: a katonák közül benősültek a faluba, de el is vittek feleségnek pácini lányt. A határőrök révén a falubeliek, különösen a fiatalok megismerkedhettek az ország más tájaival, szokásaival, nyelvhasználatával.

23 Pecák Mihály, szül. 1925.

24 Lovas István, szül. 1923.

Pácinban volt a csendőrőrs is, ahol ugyancsak különböző vidékekről, más tájakról származók teljesítettek szolgálatot, megjelenítve saját közösségük műveltségének egyes részleteit, egyszersmind át is véve a páciniak közösségi normatíváit, mentalitásuk főbb jegyeit.

Míndeze a maguk módján befolyásolták a tradíció átalakulását, s – ha nehezen mérhető módon is – befolyásolták a falu műveltségének átalakulását. Mindezt a karcsaiak nélkülözték.

I. 5. KÖZIGAZGATÁS, TSZ

Kósa László az azonosságot és az eltérést kiváltó tényezők társadalmi okai között említi a paraszti polgárosodás struktúrájában a közigazgatási hovatartozást.²⁵ Pácin és Karcsa viszonyában ez elsősorban úgy vetődik fel, hogy a közigazgatási központ helye milyen módon befolyásolja a két település viszonyát.

Pácinban 1950-ig nem volt önálló közigazgatás. 1920-ig a falu Nagykövesdhez tartozott, ott volt a körjegyzőség. 1920–1950 között Karcsa volt a közigazgatási központ. A helyi hagyomány szerint ez nem azért volt, mert a település nem bírta volna el az adminisztrációt, hanem mert a báró nem engedte Pácinba költözni a hivatalt. Amikor – 1920-ban – megszűnt a királyhalmeci járás, Pácin volt kiszemelve az új szolgabírói székhelynek, a körjegyzőség viszont Karcsára került. Mivel a báró nem adott helyet a közigazgatásnak, a szolgabíróság Ricsére költözött. A jegyzőség viszont *Pácin Körjegyzőség*, *Karcsa* bejegyzéssel működött. Ez volt a neve az 1930-as évekig, akkor Karcsai Körjegyzőséggé alakult, s maradt 1950-ig. 1950-ben Pácin önálló tanácsú község lett, később – az újabb összevonásokkal – közös tanácsúvá vált Karcsával, s az ugyancsak odacsatolt Karossal. Az 1980-as évek közepén, akkor még a Hazafias Népfront égisze alatt indult el a páciniak küzdelme az önálló közigazgatásért, amit meg is kaptak az újabb rendszerváltás, az önkormányzat révén.²⁶

A közigazgatásban történtek egyértelműen szembeállították egymással a két települést, s a mikrotársadalmi konfliktusba karakterisztikusan belépültek az egymás megítélésének korábbi elemei, kiegészülve újabb, aktuális jegyekkel is. Különösen felerősítette ezt a tsz-ek összevonása, amikor a központ Karcsára került. Eredetileg a közös gazdaságok önállóan működtek, s Karcsa is és Pácin is körzeti, kiskörzeti központnak volt kijelölve. Mivel azonban Pácin, Kisrosvágy és Nagyrosvágy között nem jött létre a tervezett fúzió, a pácini szövetkezetet – erős presszióval – a karcsai Dózsa TSz-hez csatolták.

Mivel a kistérségi kapcsolatok társadalmi-kulturális háttere a mai döntéshozók számára is tanulságos, túl a társadalom és a kultúra kutatóinak érdeklődésén, érdemes mindkét település lakóinak vélekedéséből idézni Karcsa és Pácin együttműködésének megítélésében.²⁷

„Nem szavazott itt a nép a közös tsz-ről. Karcsán nagyobb kommunizmus volt, Pácin reakciós volt – ezért lett Karcsa a központ. Karos is hozzá tartozott. 10 évig volt közös tsz – mennyit épült Karcsa, Pácin meg lemaradt.” (Pácin, 1997.)

„Mikor a két községet összevonták közigazgatásban meg a tsz-ben, akkor azt mondták, hogy *Pácin ment feleségül Karcsához*. Az itteniek azt mondták, hogy inkább

²⁵ *Kósa László* 1991. 77.

²⁶ Nagy Géza szíves közlése

²⁷ Mivel az adatközlők olykor igen sarkos véleményyt formálnak, nevüket ezen a helyen nem közlöm. Gyűjtésem megtalálható a miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattárában.

Rozvággyal vonták volna össze őket: nem lett volna semmi ellentét. A rozvággyiak jobban olyan beállítottságúak, mint a páciniak.” (Pácin, 1997.)

„Régen sokat ingerkedett egymással a két falu, de ma már nem, mert *egy a sut a kemencével*. Karcsát nagyon felmagasztalták, Pácint meg lealázták. Pácinban nincs semmi. Az embernek bármi dolga van, menjen Karcsára, töltsön ott egy napot! Pácin nem nagyon szereti Karcsát, a mai napig sem!” (Pácin, 1986.)

„A másságukat, a különbséget, régi eredetüket inkább mindig a páciniak hangsúlyozták. A karcsaiakat ez annyira nem izgatta, nekik nem volt ez annyira téma. Mikor Pácint idecsatolták, akkor a karcsaiak nem örültek neki. Pácin mikor átjött ide, akkor ott minden pénzt elköltötték: kibetonozták az összes utcát, ami pénzüik volt, elment. Ahogy mondták itt a karcsaiak: *ide csupasz piccsával jöttek!* Rossz döntésnek érezték a helyiek a közös tsz-t is: Karcsáról nagyon messze kellett elmenni az összevont határon szántani egy traktornak.” (Karcsa, 1997.)

A páciniak idősebb generációja egyértelműen hátrányos politikai megkülönböztetésnek véli Karcsa megerősítését a páciniakkal szemben. Az erősebb paraszti réteg alapvetően elítélte a zsellérek és kisföldűek ez irányú mozgalmát, ami – a fentebb bemutatott összefüggések miatt – egyértelműen a két falu közötti ellentétet is vált. A tehetősebb karcsai parasztságot megdöntése is szükséges volt a közös gazdálkodás létrehozásához, ám az ottani szegénység révén Karcsa kevesebb belső konfliktussal fogadta a termelőszoövetkezetet. A pácini gazdák megdöntése ugyancsak szívós munkát adott a politikai hatalomnak. A folyamat a két településen sok tekintetben párhuzamosan haladt, s igazából a két szövetkezet összevontatása szította fel az ellentétet.

Pácinból két „átköltést” idézek a közös gazdaság – félig tréfás, félig komoly – megítéléséről.²⁸

*„Búval termett nekem a pácini határ,
soha ne szálljon rá szépen szóló madár.
Szépen szóló madár akkor szóljon nékem,
Mikor a téeszt csak messziről nézem.”*

*„Nincs már szívem félelmére,
nézni sírom fenekére.
Mert látom a Gyula példájából,
Mi lehet az ember sorsából.”*

*Szűnjetek meg kétségeim,
változzatok félelmeim.
Reménységünk öröme,
úgysem tarthat mindörökre.”*

Az első népdal, s a második temetési ének sajátos módon találkozik a parasztság sorsát alapvetően befolyásoló tényező megítélésében. Nem kell itt természetesen éles szembenállásra gondolnunk, hiszen a páciniak és a karcsaiak éppen úgy együtt dolgoztak a földeken a tsz-ben is, ahogyan tette azt a szegényebb rétegük korábban a földesúri birtokon. Alkalmas volt azonban ez a szembenállás arra, hogy életben tartsa, sőt új vonásokkal erősítse egymás megítélésének, olykor elítélésének, a másságnak bizonyos vonatkozásait. Vélhetően éppen ezeknek a közös évtizedeknek köszönhető, hogy ezeket az

28 Budai Ákos gyűjtése, 1986.

elemeket a mai közép- és fiatal generáció is ismeri, s számon tartja a két település népének különbözőségét.

I. 6. ZSIDÓK, BOLTOK

Pácín gazdasági helyzete, lassan polgárosodó népességének elvárásai nagyobb számban akkumuláltak a századfordulótól a zsidó népességet, mint Karcsán, s ez a – jobbára kereskedő – csoport vissza is hatott a falu gazdasági-műveltségi átalakulására. Pácínban nem csupán több zsidó család élt, de gazdagabbak is voltak a karcsaiaknál. Korcsmárosok, terménykereskedők, boltosok voltak, akik erőteljesen befolyásolták a belső fogyasztást. A boltosok pl. új ruházatot, gyári anyagokat terjesztettek el, amelyek gyorsan leváltották a régi paraszti viseletet, illetve annak anyagait. Voltak zsidók, akiknek cséplőgépük volt, s ők csépték per centért a parasztok gabonáját. Voltak állatkereskedő kupecsek, akik továbbvitték a parasztok által felnevelt jószágot.

Nem csupán a település gazdaságába épültek be sajátos módon, de annak arculatát is befolyásolták. A falu közepén laktak, ott volt imaházuk, fürdőjük is. Zárt közösségük a köznapi élet és az ünnepek vonatkozásában nem tartott kapcsolatot a helybeli paraszttal. Gazdasági szerepük viszont nem hagyható figyelmen kívül, ha a modernizáció, ezzel összefüggésben Pácín és Karcsa kondícióját vizsgáljuk.

II. 1. NYELV

A beszéd, a nyelvi kommunikáció különösen alkalmas a másság, az eltérő jegyek kifejezésére, illetve felismerésére. Az alábbiakban nem a két település népnyelvének eltérő vonásait kívánom bemutatni,²⁹ hanem elsősorban azokra a jellemzőkre és nyelvi elemekre utalok, amelyekkel megkülönböztetik egymástól önmagukat, saját nyelvüket a két falu mai lakói.³⁰

Mindkét település népe tudja és kifejezi, hogy a másik másképp beszél, ám ez a karcsaiaknál csupán más kifejezések említését jelenti: arra utalnak, hogy a páciniak másképp mondanak, neveznek tárgyakat, jelenségeket. A páciniak viszont azt mondják, hogy a karcsaiak beszéde maradiabb gondolkodásuk, viselkedésmódjuk megnyilvánulása. „Mi nem is ahhoz a fajhoz tartozunk, amelyikhez Karcsa! Karcsának más a tájszólása, nekünk is más. Nekünk *magyarosabb*, ők *á-val* beszélnek... Ha azokkal beszél, mint velem, akkor megtudja, hogy *á-val* beszélnek és a *kifejezés* is másabb, mint a mienk. Mostmár megváltozott a két falu kapcsolata. Sokat fejlődtek a karcsaiak is. Aki onnan házasodik, itt van a szomszéd lánya is, az még *karcsaiasan* beszél. De van olyan, aki azért nem veszi át a karcsai *stílust*, hiába odakerül.”³¹ Hasonlóan vélekednek a fiatalabbak is: „Nem voltak kevésbé iskolázottak, mégis észre lehetett venni a *beszédjükön* is, hogy karcsaiak. Annyira nem adtak az anyanyelvre: *látí, mondi, hallí* – így beszéltek... A *megszólalás*, a *modor* a mai fiataloknál is árulkodik a *karcsaiságról*. Társaságban, baráti körben is fel lehet ismerni a karcsait. Nem mindet, mert van, aki kilóg a sorból,

29 Lásd pl. Nagy Géza 1977.; Nagy Géza 1978.; Nagy Géza 1982. stb.

30 Számos ilyen elemet tartalmaz, de sajnálatos módon nélkülözi azok elterjedését és változatait Nagy Géza 1992-ben megjelent szótára.

31 P. M. szül. 1920.

másképp viselkedik. Ha elmentünk a bálba, estre, ha megszólalt valaki, lehetett tudni: na, ez *karcsi!* *A modor, a stílus* butának tűnt!”³²

A páciniak – megkülönböztetésként – elsősorban a karcsai népnyelv régies jelenségeit említik. Legjellemzőbbnek az *á-zást* tarják (ë:á): pl. *Ázsu, te!* (Erzsi, te!). Az Erzsi *Ázsu* népnyelvi alakja után a páciniak *Ázsuknak* is nevezik a karcsaiakat. A megszólításban ugyancsak jellemző karcsai jegyek mondják a *te* használatát: *Julcsa, te!*, *Bözsi, te!*, valamint a *kend* megszólítást: „*Gyün kend, lesz kend, hoz kend, esz kend!*” Maga a nyolcszavas szöveg falucsúfolóként ismert: a páciniak mondták Karcsára. Gyakorinak tartják a *la* szócska használatát, nyomósítóként: *Hová mégy, la? Megyek a kert alá, la!* Hasonlóan jellemzőnek vélik a karcsaiak beszédjére, hogy az nem egyezteteti az alany és az állítmány számát: *Anyádék gyün. Pistáék hogy van?; Ázsu, ne csak, gyün anyádék!* stb.

Az egyes tárgyak, jelenségek elnevezésének eltérésére inkább csak a gyűjtő érdeklődése derít fényt, viszont az ételek, táplálékok eltérő nevei a falucsúfolókban is megjelennek: pl. a *hajtovánka* (Pácinban *vastaglángos*), ami bekerült a falucsúfolókban (l. érintett fejezetrész).

Csupán néhány példa még az eltérő kifejezésekre: Pácinban *lajbi*, Karcsán *pruszlik* a felsőruha neve, alább utalok a *litya* és a *ráncoska* elnevezésekre. A karcsaiak régen *kabámak* mondták a ráncos szoknyát.³³

Nincs viszont különbség abban, hogy mindkét településen elevenen élnek a ragadványnevek az azonos családnevek nagy száma miatt.

A fentiek azt jelzik, hogy a nyelv, a beszéd elsősorban régiessége miatt különböztetődik meg, s elsősorban a páciniak részéről, akik közül az idősebbek elmondják, hogy régebben ők is hasonlóan beszéltek, de már lényegesen korábban elhagyták azt a beszédmódot, mint a karcsaiak.

II. 2. VALLÁS

A vallásnak, felekezeti viszonyoknak a két település kapcsolatában, különösen eltérő karakterében nem volt számottevő szerepe. Egyiket sem egységes, homogén vallású népesség lakja, s a felekezeti különbségek, nézeteltérések – a mindenkori papok habitusától függően – inkább falun belül jelentek meg.

1920-ig a nagykövesdi római katolikus egyházhoz tartozott Karcsa és Pácín is. 1920 után a pácini r. kat. egyházhoz került Karcsa. 1912-ig Pácinban a református egyház nem volt önálló: a karcsai egyház filiája volt. Karcsán görög katolikus alig volt a két világháború között, Pácinban viszont egyházuk volt, bár ott sem voltak jelentős számban görög katolikusok a századforduló előtt, inkább evangélikusok. A pácini római katolikus egyház temploma csak 1936-ban épült fel, híveik a mostani görög katolikus egyház épületét használták, amit még a báró adott át – korábban kápolnaként működött –, az egyház számára.³⁴

Pácinban a két háború közötti időszakban már nem volt jelentős különbség a felekezetek között: egymás templomába is eljártak. A görög katolikusok jobban a római liturgiát ismerték: hiába járt át Bodrogszerdahelyről egy pap, az itteniek nem ismerték a

32 L.V. szül. 1953. Meg kell azonban jegyezni, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben, a két település összeházasodásával, állandó kapcsolatával elmosódnak a különbözőségek, s azok megítélése is. Vizsgálatunk azonban nem nélkülözheti ezeket a szempontokat sem.

33 Nagy Géza 1992. 146.

34 Nagy Géza szíves közlése

görög szertartást. Lácacséke, Dámóc, Szerdahely viszonylag közel levő görög katolikus népességgel bíró települések, a páciniak azonban csak 1948-ban hoztak létre görög katolikus egyházat. Amikor a határon át lehetett járni, akkor a görög katolikusok is a nagykövesdi római katolikus templomba jártak; volt olyan, akinek a gyereke római hit-tanra járt, s ott volt elsődíszó is. Volt ugyanakkor református nagygazda is, aki húsvétkor ugyanazt főzette és fogyasztotta, mint a római katolikusok. „Nem is tudtuk, hogy ki a görög, meg ki a római katolikus! Mikor a templom épült, együtt építették a görög meg a római katolikus hívők.”³⁵ Bár a faluban KALÁSZ-egyesület meg KALOT működött, létezett *Jézus Szíve Társulat* is, nem voltak vallási villongások, s általában már az 1930–40-es években sem határozta meg döntően a házasságok megkötését az eltérő felekezethez való tartozás.³⁶

Pácinnak *Jézus szíve* búcsúja van, tíz nappal Úrnap után. Hagyományosan nagy búcsút tartottak: jöttek a rokonok a szomszédos falvakból is, Karcsáról is.

Az emlékezet szerint egészen a közelmúltig erősebben megmaradt a házasodásban a felekezetek közötti ellentét Karcsán, ahol a domináns református tömbhöz képest kevéssé árnyalta a vallási arculatot a többi egyház. Mindez tükrözi valamelyest a két település tradíciója közötti eltérést, de a vallás, a felekezeti viszonyok igazából nem befolyásolták a két falu egymáshoz való viszonyát. Voltak viszont erős, meghatározó személyiségű lelkészek, akik nagyban formálták saját falujuk, egyházuk népének tudatát, habitusát: ilyen volt pl. Zsigovits tisztelendő Páciban, aki nem csupán a lelkeket formálta, de megszervezte a település első futballcsapatát is.

II. 3. EREDETTUDAT

Anélkül, hogy a Bodroghöz, illetve településeink korai történetét érintenénk, utalnunk kell arra, hogy a két falu eltérő eredete, településtörténetük eltérő időrendje a páciniak hagyományában szerepel, s – a legidősebbek – ezzel fejezik ki a két település másságát. „Mi nem is ahhoz a fajhoz tartozunk, amelyikhez Karcsa... Mi *Kisrosvágy*-hoz tartozunk, meg *Szomotor*hoz! ... Ez a Honvéd utca, ez *Tatár utca* volt valamikor, ez már a tatárjáráskor létezett. Van a *Nagybelső*: ott volt a *Liliom-kút*, még az én időm-ben is. Arról azt mondták, hogy az már a tatárjáráskor megvolt. Hiába dobtunk követ bele, nem létezett, hogy halljuk az alján a koppanást! A tatárjáráskor már Pácín létezett Pacsin néven. A Nagybelsőnél ingoványos, hínáros rész volt. Ott a tatárokat becsalták: az itteniek tudták, hova kell lépni, a tatárok meg megfulladtak. Innen van a neve a Tatár utcának.”³⁷ A páciniak büszkék voltak korai eredetükre, másnak, őseik ittlétében kora-ibbnak, őshonosnak tartották magukat, nem úgy a karcsaiakat. A karcsaiak, mikor együtt arattak képét a páciniakkal, azzal vágtak vissza, hogy Karcsán már ezer eszten-deje ott áll a templom, Páciban meg nincs olyan régi épület, s nincs semmi, ami a ko-rai históriára utalna.³⁸ Ez a mozzanat azonban nem játszik lényeges szerepet a két település eltérő jellegének, vonásainak hangsúlyozásakor.

35 Rimár Andrásné, szül. 1920.

36 Voltak lelkészek, akik valamelyest felszították a felekezetek ellentétét. „Ha a veszett kutya űz, akkor se menjete a református templomba!” – mondta állítólag egyikük; mindez azonban már nem befolyásolta visszavonhatatlanul a páciniak kapcsolatait.

37 Pecák Mihály, szül. 1925.

38 Nagy Géza közlése

II. 4. TANULÁS

A Karcsa és Pácín közötti gazdasági-társadalmi különbözőség egyik kifejezőjeként értelmezhetjük a társadalmi mobilitásnak azt a területét, ami a tanulással, illetve az azt követően történő elvándorlással függ össze. A páciniak kifejezetten büszkék arra, hogy már a két világháború közötti időszakban számosan mentek el tanulni a faluból, s mindezt nem feltétlenül az egyes családok jobb anyagi kondíciójával magyarázzák, hanem azzal, hogy – ellentétben a karcsaiakkal – nem marasztalta annyira a föld a páciniakat. „Már a háború előtt elkezdődött, hogy 4 osztály után elmentek innen polgárba. Újhelybe jártak el, jártak Patakra is. Két pap is lett az én korosztályomból (Mészáros István püspök és Cinke Zoltán). Kerültek ki orvosok, ügyvédek, katonatisztek, csendőrök. Parasztemberek gyerekei tanultak, jobban, mint a nagygazdáké. Volt, akit az egyház taníttatott.”³⁹ Elégedetten beszélnek arról, hogy milyen személyiségeket adott a falu a hazának, arról is, hogy az egyes családok kiket neveltek fel. Ehhez képest nem tekintik hátránynak, sőt természetesnek veszik, hogy ezek az emberek elhagyták a falujukat, s – az idősebbek – jószerével továbbra is *páciniak*nak tekintik őket. „Innen tizenegy orvos van, onnan egy sincs!” – mondja idős adatközlőm.⁴⁰ A másik adatközlő azt említi büszkén, hogy édesapja családja két tanítót és egy katolikus papot adott. (Apja bátyja – született 1886-ban – Pannonhalmán tanult, s annak ellenére római katolikus pap lett, hogy a görög keleti keresztiséget kapta.)⁴¹

Karcsa viszonylag kevesebb gyereket taníttatott, s a tehetséges parasztyerekek továbbtanulása inkább csak a második világháború után lett jellemző. Onnan sokkal több szakember került ki a mezőgazdaság számára, mint más értelmiségi hivatásra. Ugyanakkor igen sok lett a pedagógus Karcsaról, jelenleg a pácini iskolában többen tanítanak közülük. Többen vannak ma rajtuk kívül is karcsai származású értelmiségiek Pácínban.

A karcsaiak kifejezetten arra büszkék, hogy az ő értelmiségük zömmel helyben maradt, szemben a pácínival. A karcsai ma is jobban ragaszkodik a szülőföldjéhez, a *karcsaisághoz*, mint a pácini a saját falujához.⁴²

Egészében az értelmiség kiformalódásában és társadalmi szerepvállalásában is megragadható különbözőség a karcsaiak és a páciniak között, ami tükrözi falujuk közösségének mentalitását, de vissza is hat arra.

III. 1. MÉG NÉHÁNY ADAT A MENTALITÁS MÁSSÁGÁHOZ

Megítélésem szerint a birtokstruktúrából, a földhöz való viszonyból, annak megtartó erejéből következett a karcsaiak legjellemzőbb tulajdonsága, amiben elsősorban eltértek, különböztek a páciniaktól. A falu adottságaihoz alkalmazkodva egy erősen munkaközpontú paraszti közösség konzerválta a maga tradícióját. Mentalitására a földhöz való ragaszkodás, gyarapodására az újabb föld vásárlása volt jellemző, amihez igen szűkös gazdasági és társadalmi mozgástér társult. A gyenge társadalmi mobilitás csak növelte a szegények nagy számát, megmervítette a paraszti munka és az abból való kilépés erővonalait. Alapvetően a munkából következik a karcsaiak mentalitásának számos fő eleme. – Karcván a paraszt addig dolgozott, amíg bele nem halt!” – mondják a

39 Lovas Istvánné, szül. 1931.

40 Pecák Mihály, szül. 1921.

41 Lovas István, szül. 1923.

42 Nagy Géza, szül. 1932.

páciniaiak. „A karcsiaiak jobban a pénzre meg a földre hajtottak. A karcsiaiak dolgozók voltak, de az idősök között vannak olyanok, akik még a faluból sem mentek ki soha! A felfogásuk, beállítottságuk, mentalitásuk... Ők: a pénz, meg a föld, meg a munka! A páciniaiak szerettek menni!” – tartja egy másik vélekedés.

A karcsiaiak viszont arra büszkék, hogy náluk a munkát jobban bírták, megbecsülték. Le is szólta a gyengébb munka miatt a pácinin. „Itt mondják például azt, hogy a pácinin lány ment reggel kapálni, nem a vállán vitte a kapát, hanem a kezében. Kérdezik tőle: – Hová mégis?

– Kapálni! (Vidáman, fennhangon mondja az adatközlő, közben kicsit mórlikálja, riszálja magát.) Este jön haza a lány, kérdezik tőle:

– Hol voltál?

– Ka-pál-ni... (Mély hangon, erős fáradtságot mímelve szól itt.)⁴³

A páciniaiak ítélete olykor igen sommás volt a karcsiaiak mentalitásáról. „Pácin műveltebb volt, Karcsára azt mondták, hogy buta. De nem buta volt, hanem sok jószágja volt, inkább azzal foglalkozott. Pácin meg *kitartó* volt (rátarti, V. Gy.).”⁴⁴ „A karcsai nép munkásabb, de butább!” „A karcsiaiak *dolgosabbak*, de szeretik a pénzt megfogni. A páciniaiak jobban adnak a külsőségre: ruházatra, lakásra – régen is többet költöttek rá, mint a karcsiaiak. Több pénzük van a karcsiaiaknak: többet is dolgoznak, jobban is megbecsülik.” Azt egyik falu lakói sem tagadják, hogy ma is megéreződik egy közös munkahelyen, hogy ki melyik faluból való. A páciniaiak azt vallják, hogy a modor, a megszólalás árulkodik ma már csak a lakóhelyről. A páciniaiak általában szókimondóbbak a másik falu megítélésében, a karcsiaiak gyakran azzal hátrítják el a kérdést, hogy ők ezzel „nem foglalkoztak”. A Pácin kapcsán gyakran felmerül a polgárosodást, tempósabb változást karcsai adatközlőm így üti el: „A páciniaiak csak a szépre emlékeznek! Azt nem mondják, hogy a két háború közt még a református paplak és a gyógyszertár között volt a főutcán az apaállatok ólja!”

Az adatokat lehetne sorolni, annyi azonban már a fentiekből is kitűnik, hogy az egymásról alkotott vélekedést, főleg a páciniaiak gyakori vélemény formálását a paraszti munka változó értéke, a hagyományos paraszti szemlélethez való ragaszkodás, egészében a tradicionális paraszti műveltség átalakulásának változó tempója diktálta. Karcsa egészében konzervatívabb volt a második világháborúig, Pácin – eltérő gazdasági-társadalmi – feltételei miatt könnyebben hatott a hagyományos struktúra átalakítására. Ez a folyamat a hagyományos paraszti társadalom és műveltség átalakulásának lényegében utolsó stádiumában vált karakteressé, s ragadható meg a néprajz módszereivel.

III. 2. FALUCSÚFOLÓK

A Bodrogköz néprajzi irodalmában jól ismert, tréfás, humoros rövid folklórtörténetek, a falucsúfolók az átlagosnál nagyobb számban ismertek Karcsa és Pácin viszonylatában.⁴⁵ Megítélésem szerint e rövid történetek akkor is alkalmasak az identitástudat, illetve a másság kifejezésére, ha azok általánosan ismertek és elterjedtek, akár Európa más tájain is. A falucsúfolók egyik legérdekesebb műfaji sajátossága talán éppen az,

43 Nagy Géza, szül. 1932. (Karcsa)

44 1997-ben gyűjtött adat, amikor a régi, jól ismert adatközlő nem volt hajlandó magnetofonra mondani véleményét.

45 A műfajról általában: Kovács Ágnes 1966.; Gunda Béla 1989. 145–174.; A Bodrogköz vonatkozásában: Berecz Károly é. n.; Berecz Károly 1901.; Balassa Iván 1975. 13–16.; Vö. még: Viga Gyula 1994. 333–348.; Viga Gyula 1996. 166–183.

hogy bennük annyi – felismerhető, vagy csak sejthető, vélhető, elfogadható – lokális kötődés van, hogy a helyszínen fel sem merül a történet hitelének, lokális kötődésének megkérdőjelezése.⁴⁶

A falucsúfolók jelentős része ma is él, ismerik azokat a fiatalabb generációk is, ám azok funkciója az elmúlt évtizedek során jelentős változáson ment át. Azzal, hogy a települések közösségei nyitottabbá váltak, gyakori közöttük az összeházasodás, szaporodtak a találkozási alkalmak és gazdagodtak a kapcsolatok, ezek a csúfolók is „hagyománnyá” váltak, s elmondójuk mindig gondot fordít a történet bántó élének elvételére, számos mentséget és magyarázatot keresve a másik közösség számára, amiért azzal elmondottak „megtörténhetek”.

Szembetűnő, hogy Pácin és Karcsa viszonyában, ahogyan a másik település megítélésében általában is, Pácin az aktívabb: a csúfolók többségét ők mondják Karcsról, a történetek náluk gyakrabban használtabbak, foglaltabbak. A karcsaiak leginkább visszafordítják ugyanazt a csúfolót, a páciniaknak címezve a történet helyszínét.

Olyan kifejezést, ami jószerével állandó jelzőként rögzült településeink nevéhez, csupán kettőt tudunk: Pácin, illetve a páciniak *gemes(ek)*, Karcsa, illetve a karcsaiak *kotorcás(ok)*. A helyi hagyomány az egyiket azzal magyarázza, hogy a páciniak megették a gémet, a rossz húsú vízmadarat, a karcsaiak pedig a *kotorcát*, egy helyi gyékényfajta lisztes gyökerét fogyasztották ínségeledelként.⁴⁷ Ezeken kívül csupán egy, lényegében lokalizálható csúfolót ismerünk, ami lényegében egy gesztus, egy mozdulat és egy rövid mondat: – *Jaj, a kisujjam!* – mondták a páciniak a karcsaiaknak, miközben megrázzák kezüket, mint aki azt fájdalmasan megütötte. A hagyomány szerint ugyanis az angyalok egyike, mikor azok repülve hozták a karcsai templom harangját, megütötte az ujját, s a harangot a Karcsa vizébe ejtették. A néphagyomány ezzel a történettel adott magyarázatot arra, hogy Karcsa gyönyörű Árpád-kori templomában nincs harang.⁴⁸

Egy olyan helyi történetet találtam, ami – a fentiekkel összefüggésben – jellemző mentalitást figuráz ki, s nem egyszerűen csak az ostobaságot veszi célba. A páciniak mondták az „egyszeri” karcsai lányról, hogy amikor felvették a székérre, s biztatták, hogy tegye le a hátáról a batyut, azt válaszolta: – Nem teszem le, mert sietek! Ezt a páciniak jellemzőnek vélik a rendkívül dolgoz, mindig a munkában levő karcsaiakra.

A többi falucsúfoló jobbára általánosán ismert a Bodroghöz falvaiban. Ismerik őket a karcsaiak is, de a páciniak használták őket jobban Karcsa megítélésére. Ennek háttérében felsejlik mindaz, amit jelen tanulmány más részleteiben a két falu közötti különbségről megfogalmaztam.

Felhajtották a legyet a padlásra, s elvették a lábtót, hogy ne tudjon lejönni.

Liba helyett megtépték a meszes fazekat.

Disznó helyett a furikot perzselték meg.

A kiscsikót a verembe zárták, hogy ott egerésszen.

Újságpapírt (cigarettapapírt) tettek a kismalac lába alá, hogy felérje a vállót.

A kerítésre terítették a krumplilángost, hogy száradjon.

Nagyonyvát terítették a házra, mikor jött a vihar.

Sorompót tettek a két krumpliföld közé, hogy a krumplibogár ne másszon át egyikről a másikra. stb.

⁴⁶ Balassa Iván hívta fel a figyelmet arra, hogy a falucsúfolókban rejlő, eltérő vonások kifejeződését már 1798-ban felismerte és megfogalmazta Szirmay Antal.

⁴⁷ A terepen gyűjtött adatokat vö. Nagy Géza 1992. 181.

⁴⁸ A történetet Tompa Mihály is feldolgozta A karcsai templom című versében. A helyi hagyományhoz: Balassa Iván 1975. 20.

Folytathatnám a sort, mindez azonban csupán a két település konkrét viszonyában érdekes. Elő-előkerültek ezek a „történetek” a közös munkák során, más találkozási alkalmakkor, s – humoros voltuk ellenére – úgy működhettek, mintha az adott történet a másik településen valóban megesett volna. Befolyásolta, közvetve formálta ez a másik falu népének megítélését, a róla kialakított képet.

III. 3. VISELET

Szembetűnő megnyilvánulása volt a két falu különbözőségének a viseletük. Hasonlóan a műveltség más területeihez, itt is megállapítható, hogy Páciban lényegesen korábban lezajlott a kivetkőzés, végbement a hagyományos viselet elhagyása, s lényegesen gyorsabban tért hódított a gyári textíliák hasznosítása. Általános a vélekedés, hogy a páciniak többet adtak a külsejükre, a karcsaiak – a ruházkozásban is – lassabban követték náluk a *divatot*.

Bár a közös gazdálkodás bevezetése előtt még a páciniak is természetettek kendert, a háború után annak feldolgozása már nem volt általános. Karcsán az 1950-es évekig általános volt a fonó, s a második világháború előtti években a karcsai asszonyok még eladásra is szőtték a kendervásznat: a sárospataki piacra hordták azt eladni.⁴⁹ A páciniak a viseletükhöz már a második világháború előtt sem nagyon használták fel a vásznat: legfeljebb az alsónemű készült belőle, s befestve hordták alkalmanként felsőruházatként.

Mindkét településen megmaradt viszont a háziszőttes *katrinca*, hímzett kötény és a *lakodalmas kendő* készítése és használata. Idősebb adatközlőim szerint ezek szőtt, illetve varrott díszei alapján felismerhetők, hogy páciniak vagy karcsaiak, ám a minták eltéréseit nem tudtam egyértelműen megállapítani. Úgy tűnik, hogy az alkalmazott színekben nem volt jelentős különbség, legfeljebb annyi, hogy a karcsaiak az élénk rózsaszínt és a pirosat együtt is alkalmazták a varrott mintáknál.

Karcsán az 1950-es évekig élt a hagyományos viselet, Páciban az 1930-as években már a legidősebbek is elhagyták. A karcsai férfiak legidősebbje még hordta a vászongatyát a háború utáni esztendőkből. Egyértelműbb a női viselet különbözősége. A páciniak azt mondják, hogy a karcsaiak női viselete *tótos*, *olyan volt, mint a tótoké*. „Más volt, ég és föld volt a nők viselete a két faluban. Karcsán *mézeskalács-rózsaszín* meg a *levélzöld* volt a divatos szín. A ruhájuk meg széles volt, ráncos szoknyát hordtak, meg fehér alsót, csipkével. Ezt ők sokáig hordták, az öregek tán még ma is úgy járnak vasárnap a templomba! A fejük is úgy volt bekötve, mint a *tótoknak*. A fiatal asszonyok fehérben jártak, s a menyasszonyi ruhát hordták addig, amíg az első gyerek meg nem született. Páciban már régen csak sima ruhát hordanak az asszonyok, régen nincs viselet.”⁵⁰ Páciban *blúz* volt a női ing neve, Karcsán – az 1950-es évek előtt *litya*, illetve *ráncoska*.⁵¹ Rajta *pruszlikot* viseltek, alul keményített *széles szoknyákat*, *sok szoknyát*, leginkább színes, rózsás anyagból. Gyakran rózsás volt az utolsó időszakban a hosszú ujjú női ing is, gombos kézelővel, gallérral vagy felálló nyakkal. A karcsai asszonyok fejükön fekete selyem *hátrakötőt*, *fejszorítót* hordtak, azon rózsás *kázmér kendőt* viseltek. Általános volt a háború előtt a *kötő*, ami gyakran volt *mejjes*: széles, kivaszt pánttal, hátul a pánt csokorra kötve. Gyakori volt még a vászonblúz a háború után is: anyaga házivászon, legfeljebb a vállán és az alján volt gyolcsbetét.

49 Nagy Éva 1971. 169–180.

50 Rimár Andrásné, szül. 1920. Saját gyűjtés, 1986.

51 Nagy Géza szóbeli közlése. Vö. Nagy Géza 1992. 201., 252.

A pácini viselet az emlékezetben megfogható időszakban már nem volt hagyományos, s nem volt egységes. Egyszerű vászonblúzt és szoknyát, gyakran egybeszabott *ruhát* hordtak a nők, lábukon csizmát vagy papucsot viseltek. Fejükön piros- vagy kékpettyes kendőt hordtak. Mulatságokon a lányok fehér vászonblúzt, hozzá sötétebb szoknyát viseltek, mely nemzeti színű szalaggal volt díszítve. A férfiak *priccses nadrágot* viseltek, vászongatyát az emlékezetben elérhető időszakban már nem hordtak.

Felbukkannak a falucsúfolókban eltérő ruházkodási jegyek is. A karcsai lányokat azzal ugratták a páciniak, hogy *huszárnadrágot* hordanak: hosszú, feszes, piros bugyogót viseltek az 1940-es években még az aratásnál is, ahol együtt dolgozott a két település fiatalsága is.

Karcsán és Páciban is volt *varrónő*, az előbbi helyen azonban az 1950-es évekig inkább *hagyományos* dolgokat varrt, Páciban már sokkal inkább a divat diktálta a készítményeit. Jelentősen befolyásolta a viseletek alakulását, hogy Páciban több üzlet volt: zsidók, Hangya szövetkezet, ahol a különféle gyári textíliák beszerezhetőek voltak. De hatott a divatra is a határőrség jelenléte, nem utolsósorban a kastély lakói és azok vendégei által felvonultatott ruházat.

A második világháborúig mindkét településen általános volt a nőknek a hosszú haj: *csurkába* fonva, vagy – két ágból – *kontyba* feltűzve. Karcsán az 1950-es években még elképzelhetetlen volt a dauerolt haj; a páciniak pár évig Újhelybe jártak fodrászhoz, majd – 1950 táján – fodrász költözött a faluba, s általános lett a városias frizura a fiatalabbak körében.

Egészében úgy tűnik, hogy a pácini női viselet már az 1930-as években a városi formát mutatta, s lényegesen hamarabb elhagyta a hagyományos öltözetet, befogadta a polgári divatot, mint a hagyományörző karcsai ruházkodás. (Adatközlőim megjegyzik azonban, hogy Nagyrovágy lakosai ebben még Pácint is megelőzték.)

III. 4. BÁLOK, TÁNC

Gyorsabban alakult át Páciban a hagyományos műveltség igen fontos és jellemző eleme, a tánc is. Az 1920–30-as években a pácini bálokban már *tangót*, *keringőt* is táncoltak a *csárdás* mellett, s hamar elterjedt a *foxtrott* is. Tánciskolát működtetett a faluban egy tánctanár az 1930-as évek végén, de a fiatalok jobban egymástól tanulták el a táncokat. Páciban már a háború előtt volt kultúrház, ahol havonta voltak bálók. Cigányok húzták a talpalávalót, a lányok valamelyik szomszédban főzték nekik is a vacsorát. Az ételmet a lányok vitték, az italról a fiúk gondoskodtak. Voltak télen szombat esti összejövetelek, de volt tánc – *flótás* játszott – a fonóban is.

A tánc alkalmi Karcsán sem voltak mások, de jobban őrizték a táncban a hagyományt. „Táncolni sem úgy táncoltak, mint mi. Az én lánykoromban már a fox ment, meg a *vansztepp* – ott még a régi táncok mentek! Ezt is cigányok játszották. Ha együtt voltunk a karcsaiakkal, akkor mi is uyanazt táncoltuk (mint ők)”,⁵²

52 Rimár Andrásné, szül. 1921.; Tóth Miklósné, szül. 1919. Pácin

III. 5. A KÖZÖSSÉGI NORMÁK KONTROLLJA: A SPORT

A közösséghez való tartozás kifejezésének, a saját közösség normái másokkal való összevetésének egyik sajátos színtere a sportversenyeken, főleg a labdarúgó-mérkőzéseken volt. Szinte kulminált ilyenkor annak kifejezése, hogy az egyén elválaszthatatlanul részese a maga csoportjának, s a sikerben, a győzelemben, illetve a vereségben mindez manifesztálódott. A versenyzés, illetve a versenyzőknek való szurkolás lelkiállapota nem hasonlítható semmi máséhoz: különösen a csapatsportban az egyén – mind a küzdő, mind az őt buzdító – önmagában hordja és kifejezi közössége egészét. Ilyenkor jószerével eltűntek a közösség belső hierarchiájának és tagolódásának jegyei, az *azonosság* és a *másság* kifejezése mindent elfedett.

A rivalizálás már az iskolai *tornavizsgákon* megkezdődött: a versengés szelleme, a szomszédos közösséghez tartozók legyőzésének vágya már a gyermekekben kialakult. Már a második világháború előtt együtt volt a karcsai, pácini és a becskedi iskolák tornavizsgálója: felváltva, hol Karcsán, hol Páciban. Túl a szülők általános elvárásán, hogy a saját gyerekük ügyes, lehetőleg *különb* legyen a többinél – mindezt persze a szülő habitusa erősen befolyásolta –, itt nagyobb tét is volt: az adott közösséget képviselő gyermek sikeréért való aggodás, amiben a közösség sikere nyilvánulhatott meg. Fontos volt, hogy melyik gyerek győz a futásban, magasugrásban, távolugrásban!⁵³

Nem voltak lényegtelenek a versengés külsőségei sem. Mivel a vizsga programjában a három falu – általában 10 fő körüli – csapatának versengése is szerepelt, az egyes közösségek *egyenruhába* öltöztették gyerekeiket, „képviselőiket”. A pácini lányok előző este akáclúggal, mosószódával haját mostak, apró fűrtökbe fonták a hajukat, hogy az megszáradva, kibontva göndör legyen. A lányok viselete fekete lakkcipő, fehér zokni, fehér színű, selyem rakott ruha volt, az alján nemzetiszínű szalaggal. A ruhának puffos ujjja volt, a rövid ujj szélén széles nemzetiszínű szalag. A ruhára piros, gombos mellény került, a gombok zsinórral voltak összefogva. A fiúk sötétkék rövidnadrágban, fehér ingben, fehér zokniban és fekete lakkcipőben szerepeltek. A másik két település gyermekeinek ruházata sokban hasonlított, s jellemző volt mindegyik csapatra a nemzetiszínű zászlók nagy száma és szerepe, a programra pedig a helyi népdalok és nemzeti érzelmű énekek megjelenése.

A tornavizsga különleges alkalom volt, ahol megjelentek a szülők, nagyszülők, de – az emlékezet szerint – soha nem konfrontálódtak egymással a közösségek. A siker fontos volt, de nem számított valódi kudarcnak a sikertelenség sem. A résztvevők belátók voltak, a gyermek volt annyira megkülönböztetett tagja a közösségnek, hogy nem ment „vérré” a közdelem. Az 1950-es években aztán – együtt a két falu viszonyának változásával, a pedagógusok kapcsolataival, s más, külső tényezők hatásával – egyre kevésbé maradt meg a gyermek tornaversenyek rivalizáló hangulata.

Sokkal erőteljesebb volt, s napjainkban is az, a futballmeccseken való rivalizálás. Ma már csak a meccseken van meg a régi ellentét, de ott sem a korábbi formában. A küzdelem végén a viszály elcsitul, s a két falu lakói akár együtt isszák meg borukat, sörüket, hogy az izgalmakat leöblítsék!

53 Nagy Géza, szül. 1932.

A labdarúgás az 1920-as években nyert teret falvainkban. Mezőkövesdi summások terjesztették el – Nagy Géza vélekedése szerint⁵⁴ a labdarúgást Karcsán. Amíg a második világháború előtt még csak alkalmi csapatok mérköztek, addig azután, különösen a területi bajnokság megszervezésével, rendszeressé váltak a megmérkőzések, s a 90 perces csaták a két település rivalizálásának igazi alkalmi lettek. Kifejeződött a meccsek során Karcsa és Pácín – változóan – eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális kondíciója és jellege.

Más volt a csapatok kialakításának háttere, lehetősége. Pácínban – a karcsaiak szerint – a határőrségből toborozták a jó futballistákat, eleve odairányítva a tehetséges fiatalokat. A karcsai csapatot – a páciniak szerint – a Dózsa Tsz patronálta, azért juthatott a megyei I. osztályba. (A karcsaiak maguk is bevallják, hogy a játékosok egy része a szövetkezetben kapott állást.) Volt, hogy a karcsaiak pataki diákokkal erősítettek. Egészenben, a csapatok szervezésében szerepe volt annak az ellentmondásos gazdasági-társadalmi viszonyrendszernek, ami a magyar labdarúgást máig jellemzi. Ennek megfelelően nagyon sok előítélet és igazolhatatlan vélekedés jelenik meg a pácini és a karcsai csapat megítélésében is, ami azonban már nem tartozik vizsgálatunk tárgyához.

Nagyon lényeges a szurkolói kör. A két falu férfilakosságának jelentős része megjelenik, igen sokan feleségestől. Igazi ünnep ez mindenki számára, amit már napokkal előbb találgatások, fogadkozások, olykor fogadások előznek meg. Nem ritkák a vendég rokonok sem; igazi ünnepi szervező erő a család, helyi társadalom számára a két települést reprezentáló csapatok megmérkőzése. A szurkolók közé tartoznak még a lelkészek is, ami persze már elsősorban a személyiségük miatt fontos.

A mérkőzés lefolyása alatt erősen megnyilatkozik a két település viszonya, egymásról való vélekedése. A két falu/csapat szurkolói – lehetőség szerint – a pálya két oldalán helyezkednek el, s miközben megjegyzéseket tesznek a másik félre, önmagukat is gerjesztik. A bekiabálások nem csupán a játékvezetőt érintik, hanem elhangzanak a jól ismert falucsúfolók, a másik közösség csökkent értékét kifejező jelzők – olykor persze csak az ellenfél egy-egy játékosának, mint a másik közösség képviselőjének címezve. Ebben a faluközösség hangadói járnak az élen, akik általában is jobb beszédűek, s jobban ismerik a két település hagyományát is. Előfordultak még verekedések is. „Régen képesek voltak összeverekedni a meccsen! Ittak egy kis sört, ha bement a gól, képesek voltak verekedni is – *aki olyan volt!* Kiabáltak át a pálya egyik oldaláról a másikra egymásnak a szurkolók, csúnyákat is! A játékosokra is!”⁵⁵

A meccseknek jellegzetes utóélete volt: a győztes oldalon arról folyt a beszélgetés még hosszú időn át, hogy a másik falu népe gyászban van a vereség miatt. A vesztesek pedig magyarázatot kerestek a kudarcra: maguk gyengeségében, még inkább a másik fél – vélt vagy valós, de megváltoztathatatlanak tűnő – előnyének okában.

A futballban tetőzött, s élt legtovább a két település közösségének ellentmondásos viszonya, versengése. „Mióta futballmeccs van, azóta Karcsa meg Pácín, a két szomszédvár megölte volna egymást!”⁵⁶ „Ma már csak a meccseken van meg a régi ellentét. Nem baj, ha bárhol veszítenek is, csak egymás ellen ne! Karcsa meg Pácín egymás ellen nem szeret veszíteni! Ez így van ma is! A fiatalok jóban vannak, de a meccs miatt

54 A jeles karcsai néprajzos pedagógus nagy segítségemre volt témám feldolgozásában; abban is, hogy a településeket jól ismerő társadalom- és kultúrákutató is elkötelezett tagja a saját közösségének, s vélekedése egyik jellemző megnyilvánulása – helyben élő értelmiségiként – a két település viszonyának. Ezúton köszönöm meg szíves segítségét.

55 Pácín, L. V. szül. 1953.

56 N. G. szül. 1930. Karcsa

még ma is ugratják egymást. Jöttek haza a busszal, mondták: – Ki van téve Karcsán a fekete zászló!”⁵⁷

Napjainkra azonban egyre jobban elcsitultak ezek az ellentétek, s egyre kisebb jelentősége van magának a hétvégi futballmeccsnek is. Amíg még az 1960–70-es években a hétvége elengedhetetlen eseménye volt a férfiak hétvégi programjának a meccs, mára ennek szerepe erősen csökkent, s a fiatalok számára is elveszítette korábbi jelentőségét. Ezzel együtt csökken az identitástudatnak, illetve a másságnak az a kifejeződése és kifejezése is, ami ezeken az alkalmakon évtizedeken át jellemző volt. Vele – egészében – a közösséghez való tartozás tudata.

IV. ÖSSZEGZÉS: A HAGYOMÁNY ÉS A VÁLTOZÁS NÉHÁNY MEGJELENÉSE A FALUSI KULTÚRÁBAN

A bizonyos fokig hasonló, részleteiben eltérő táji, ökológiai adottságok, az azokhoz való alkalmazkodás formái, a gazdálkodás és annak változása, az ezekkel valamint a társadalmi adottságokkal összefüggően változó tempójú polgárosodás, a tradíció eltérő tempójú változása másfajta közösségi normatívákat alakított ki. Azokban másfajta emberi értékek kaptak prioritást, más habitusú, más mentalitású emberek váltak a közösség mibenlétét kifejezőkké. Ezek, kevésbé a korábbi generációktól öröklött, jobbra a 20. századi változások által formált közösségi normái alakították ki az egyes települések vélekedését a másokról, az ott élőkéről. A *karcsaisággal* párhuzamosan formálódott meg a kép a páciniakról, a *pácinisággal* paralel pedig a karcsai nép másságáról, azok tulajdonságairól, egész közösségükre jellemzőnek vélt jegyeiről.

Jól megfigyelhető, hogy ez a vélekedés, a másik közösségről és az annak jellemzőit hordozó egyénekről szóló vélemény öröklődik, a lokális hagyomány részeként jelenik meg. „Mi ebbe már beleszületünk: Karcsa meg Pácín ellenség. Nem tudom miért!” – mondja a pácini adatközlő. Vagyis tanultak, jószerevel előítéletként is felfoghatók ezek a megítélések, hiszen ma már többségükben nem működnek az életmódnak, illetve a hagyományos műveltségnek azok az elemei, amelyek mindezt – jobbra a két világháború közötti években – megformálták. Az újabb generációk azonban újabb tartalmakkal töltik fel a kiürülő keretet, s a mai munka, mai kultúra és érintkezés színterein ismerik fel a másik közösségre jellemző tulajdonságokat. Mások tehát a színterei az eltérő vonásokkal való találkozásnak, minden fokozatosan „szelídül” a közös munkák, a két település napi kapcsolata révén, de ma is eleven tudás a fiatalok számára is.

Szembetűnő, hogy az értékítéletben Pácín járt elől: jobbra a páciniak szólták le a karcsaiakat. A róluk alkotott kép előterében olyan tulajdonságok, vonások állnak, amelyek korábban a paraszti közösségek általánosan becsült normái közé tartoztak: sok munka és a munkabírási, a paraszti földterület szívós gyarapítása, az előző generációk örökségéhez való ragaszkodás, a hagyományok és a szülőfalu megőrzése. A páciniak számára mindez más szerepet kap, párhuzamosan a gazdasági-társadalmi feltételeik változásával, a falu arculatának és tradicionális műveltségének lassú átalakulásával. Nem mondható azonban, hogy a páciniak egészében elveszítették volna korábbi paraszti mentalitásukat, azonban sokkal nyitottabbá váltak, s az egyéni lehetőségek és törekvések összehasonlíthatatlanul nagyobb teret kaptak, mint Karcsán.

A fentiek kiváltó okai és következményei olykor közösek, egészükben bonyolult és árnyalt összefüggérendszer alkotnak. Pácín helye és helyzete, társadalmi struktúrá-

57 L. I.-né, szül. 1921. Pácín

ja, a bárói család és a kastély jelenléte, a szembetűnően nagyobb társadalmi mobilitás néhány évtized alatt átalakítja a közösség egész működését és annak normáit is. Általában úgy vélték, hogy a karcsaiak *le voltak maradva* Pácinhoz képest, az ott élők *rendkívül dolgozók*, sőt, *a karcsai annyit dolgozik, hogy belehal*. Pácin ehhez képest *műveltebb* volt, ugyanakkor *rátarti, büszke*, kicsit *lenézték a karcsaiakat*. Magukat a páciniak *modernebbnek, intelligensebbnek* vélik, hozzájuk képest a karcsaiakat *maradnak*.

Hangsúlyozni kell, hogy ennek a vélekedésnek, értékítéletnek különféle korszakai és szintjei vannak. Különösen markánsan van jelen a legidősebbek tudatában, a fiatalabb generációk jobbra tanulták ezt a vélekedést, de kiváltó okait közvetve tapasztalták csupán. Felerősítette a két falu szembenállását, egymás meg- (olykor el-) ítéletét a hatalom által rájuk oktrojált közös közigazgatás és gazdálkodás, ami nem csupán a közösségek autonómiáját nem vette figyelembe, hanem azok eltérő műveltségi jegyeiről sem vett tudomást.

A másik faluról való vélekedés, az ott élők közösségi normáinak megítélése nem magában a paraszti társadalomban gyökerezik, hanem magának a társadalomnak és műveltségének átalakulása révén hangsúlyozódik, s válik az adott közösség tudásává, változó hagyománya részévé. A szomszéd falvak mindegyike – hozzájuk hasonlóan – a paraszti társadalom részese, s mint ilyen, hasonló társadalmi státust foglal el. A változással és változtatással párhuzamosan a közösség kialakít egy képet a szomszédairól, illetve megformál egy önképet, aminek eltérései – megítélésem szerint – a változás, a modernizáció eltérő tempójából, az innováció eltérő jelentőségéből fakadnak. (Emlékeztet a közösség önképe és szomszéd közösségekről formált képe *Tönnies, F.* és követői társadalom- és közösségfelfogására.⁵⁸

Az újabb generációk tudásának része az öröklött vélekedés, kvázi előítélet, más része folyamatosan újratermelődik a gazdaság, a társadalom és a kultúra felépítményének mindennapjaiban és ünnepeiben. Újabb elemei ma is születnek, részben az egyes közösségek tagjaiban empirikus úton, ami csak akkor válik a közösség vélekedésévé és tudásává, ha nem áll egészében szemben a korábban megtanult képpel, vélekedéssel.

Vizsgálatom szempontjából mindez egy táj, a reliktumnak megítélésem szerint egyáltalán nem tekinthető Bodroghöz egészen reprezentálja a két kiválasztott település révén a tradíció és a modernizáció, a változás viszonyát. Az egyes falvak, településcsoportok lehetősége más-más volt gazdaságuk, műveltségük átalakítására, az eltérő hely és helyzet ma is esélyegyenlőtlenségeket hordoz a 20. század végi generációk számára.

Az eltérő adottságok egy része öröklött, s jószerével meg nem változtatható. Más részük azonban a 20. század politikai, gazdasági, társadalmi átalakulásának, ellentmondásos és területileg egyenlőtlen változásának következménye. Mindez egészében hatott a tradicionális népi kultúra átalakulásának folyamataira is. A vizsgált táj, s reprezentáns falvaink eltérő jegyeit tehát magam az eltérő lokális adottságokból eredően eltérő modernizációban keresem, aminek igen sok összetevőjét a további kutatások során kell még feltárnunk.

58 Vö. Szabó László 1993. 152–154.

IRODALOM

Balassa Iván

- 1956 Földosztó mozgalmak a Bodroglókönben 1898-ban. Sárospatak
1975 Lápok, falvak, emberek. Budapest

Berecz Károly

- é. n. Bodroglókői rigó dalok. Sátorlajújhely
1901 Bodroglókői rigólátta kalács. Sátorlajújhely

Boros László

- 1997a Adalékok a magyarországi Bodroglóköz társadalomföldrajzához. In: Tokaj és környéke (Földrajzi tanulmányok), 203–222. Tokaj–Nyíregyháza
1997b A folyószabályozások hatása a Bodroglókönben a társadalmi és gazdasági folyamatokra. In: Tokaj és környéke (Földrajzi Tanulmányok), 223–233. Tokaj–Nyíregyháza

Boross Zoltán

- 1985 A csempészés emlékei Medvesalján a két világháború között. *Ujváry Zoltán* (szerk.): Gömör néprajza I. 179–183. Debrecen

Borsos Balázs

- 1994 A bodroglókői települések földrajzi és területhasznosítási típusai a XIX. század közepén. *HOMÉvk.* XXXII. 307–344.

Dankó Imre

- 1964 A bodroglókői Hosszúrét települése. *HOMÉvk.* IV. 143–163.

Ébner (Gönyey) Sándor

- 1925 A Bodroglóköz lápi községeinek településföldrajzi vázlata. *Föld és Ember* V. 65–102.

Frisnyák Sándor

- 1990 Adalékok a Bodroglóköz történeti földrajzához (18–19. század). Különymomat, Nyíregyháza

Gunda Béla

- 1989 Falucsúfolók. In: *A rostaforgató asszony*, 145–174. Budapest

Kovács Ágnes

- 1966 A rátótiádák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai. *A Magyar Népmese-katalógus Füzetei* 3. Budapest

Kósa László

- 1991 Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). Debrecen

Mailáth József (szerk.)

- 1896 A Bodroglókői Tiszaszabályozó Társulat Monographiája (1846–1896). Budapest

Nagy Éva

- 1971 A kendervászon a karcsai népeletben. *Kováts Dániel* (szerk.): *Abaúj és Zemplén népeletéből*, 169–180. Sátorlajújhely

Nagy Géza

- 1977 Karcsa mai család- és ragadványnevei. *Magyar Személynévi Adattárak* 16. Budapest
1978 Tájiszavak a bodroglókői Karcsa községből. *Magyar Nyelvjárások* CII. 96–108.

- 1992 Bodrogekői tájszótár. Pácin
Szabó László
- 1993 Társadalomnéprajz. Debrecen
Valter Ilona
- 1974 A Bodrogeköz honfoglalás kori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szeme 1–55.
- Varga Gáborné* (szerk.)
 1970 Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc
- Viga Gyula*
- 1994 Falucsúfolók a Felső-Bodrogeközből. *Kováts Dániel* (szerk.): Széphalom 6. 333–348. Sátoraljaújhely
- 1994 A csempészet emlékei a Bodrogeközben. *Ujváry Zoltán* (szerk.): Történeti és néprajzi tanulmányok. 243–247. Debrecen
- 1996 Hármashatáron. Tanulmányok a Bodrogeköz változó népi kultúrájáról. Miskolc

EINIGE KENNZEICHEN DER TRADITION UND VERÄNDERUNG IN DER VOLKSBILDUNG IM ZWISCHENRAUM DES BODROG

Die Studie ist das Kapitel einer größeren Forschung, die in den Dörfern im Zwischenraum des Bodrog (Nordostungarn-Südostslowakei) berwerkstelligt wird. Sie untersucht in den von den Flüssen Theiß und Bodrog umgebenen, durch die Trianoner Entscheidung zu einem Teil von zwei Ländern gewordenen und auch heute noch fast vollkommen durch ungarische Bevölkerung bewohnten Siedlungen die *Tradition* und die *Modernisierung*, im ganzen die auslösenden Ursachen, den Prozeß der *Veränderung*, aber in erster Linie die Frage, weshalb die Veränderung auch in den nah beieinander liegenden Dörfern nicht im gleichen Tempo vonstatten geht. Sie berücksichtigt deren ökologischen, gesellschaftlichen und kulturellen Beziehungen.

Diese Schrift stellt anhand der repräsentativen Gemeinschaften von *Karcsa* und *Pácin*, zweier benachbarter Dörfer im Zwischenraum des Bodrog dar, woraus der traditionelle Konflikt, die ausgesprochene Verschiedenheit der zwei Siedlungen entspringt und inwiefern die geographischen, wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Komponenten dieses eigentümlichen Verhältnisses beständig, bzw. veränderlich sind. Ich habe folgende Bedingungen und Komponenten der Bildung in den beiden Siedlungen untersucht: *I. 1. Region, Wirtschaft; I. 2. Der Einfluß des Gutsherren, der Schloßbewohner auf das Volk von Pácin.; I. 3. Die Verschiedenheit der Außenkontakte.; I. 4. Der Einfluß der Grenzwaache und Gendarmerie auf die Páciner Einwohner.; I. 5. Die Wirkung der Verwaltung und Produktionsgenossenschaft.; I. 6. Die Rolle der Juden, der Geschäfte bei der Modernisierung.* Die Aufzählung deutet an, daß die Paciner Bevölkerung durch die Wirkung der Grundbesitzstruktur, der Auswanderung, der örtlichen Gendarmerie und des Grenzschutzmilitärs, sowie nicht in letzter Linie durch die Schloßbewohner beeinflusst und das Umwandlungstempo der Tradition beschleunigt wurde. Die auswandernder Páciner brachten aus Amerika Geld mit, kauften Land und Häuser – lösten sich ein wenig vom Zwang des Ackerlandes. Zur

Verfolgung ihres Beispiels standen verbürgerlichte Formen zur Verfügung, ihre Mentalität, ihr Habitus änderte sich vollkommen. Die Karcsaer blieben bei ihrer bäuerlichen Mentalität: der Boden stand im Mittelpunkt ihrer Anschauung, ihre ganze Mentalität wurde von einer arbeitszentrischen Bauernmoral bestimmt.

Der zweite Teil der Studie berücksichtigt diejenigen Gebiete, wo das unterschiedliche Tempo der Modernisierung Differenzen ergab. Diese Unterschiede spielen eine Rolle bei der gegenseitigen Beurteilung, beim Ausdrücken der Verschiedenheit der Gemeinschaften. Dieses Kapitel befasst sich mit folgenden Gebieten: *II. 1. Die sprachlichen Elemente.; II. 2. Religiöse Verhältnisse, Konfessionen.; II. 3. Abstammungsbewußtsein.; II. 4. Schulung, Studium.*

Das dritte Kapitel untersucht diejenigen Themenkreise, bei denen die Verschiedenheit, die abweichenden Mentalitätsmerkmale in erster Linie zum Vorschein kamen. *III. 1. Die unterschiedlichen Werte, Normen der menschlichen Eigenschaften.; III. 2. Dorfverspotter.; III. 3. Die unterschiedliche Änderung der Trachten.; III. 4. Bälle, unterschiedliche Tänze.; III. 5. Die moderne Kontrolle der gemeinschaftlichen Normen: der Sport.*

Das zusammenfassende Kapitel der Studie stellt folgendes fest.

Die bis zu einem bestimmten Grad ähnlichen, im Detail unterschiedlichen landschaftlichen, ökologischen Gegebenheiten, die damit verbundenen Anpassungsformen, die Wirtschaft und deren Umwandlung, die damit, sowie mit den gesellschaftlichen Grundlagen zusammenhängende Verbürgerlichung mit veränderlichem Tempo und die sich in unterschiedlichem Tempo ändernde Tradition formte andersartige Gemeinschaftsnormen. In diesen erhielten die menschlichen Werte unterschiedliche Prioritäten, im Wesen der Gemeinschaft wurden Menschen mit anderem Habitus, anderer Mentalität expressiv. Diese, weniger von der vorhergehenden Generation geerbten, zumeist durch die Änderungen des 20. Jahrhunderts geformten Gemeinschaftsnormen bildeten die Meinungen der einzelnen Siedlungen über die anderen, über die dort Lebenden. Parallel zum *Karcsum* wurde ein Bild über die Páciner geformt und parallel zum *Pácintum* über das andersgeartete Karcsaer Volk, deren Eigenschaften, über die für ihre Gemeinschaft als charakteristisch erachteten Zeichen.

Es kann gut beobachtet werden, wie diese Anschauung, die Meinung über die andere Gemeinschaft und die deren Charakteristik tragenden Personen vererbt wird, als Teil der lokalen Tradition erscheint. „Wir sind schon so geboren: Karcsa und Pácín sind Feinde. Ich weiß nicht warum!“ – sagt mein Páciner Informant. Das bedeutet, sie haben es so gelernt und eigentlich können diese Anschauungen auch als Vorurteil betrachtet werden, da ja heute ein Großteil dieser Elemente der Lebensweise, bzw. der traditionellen Bildung, die all das – zumeist in den Jahren zwischen den beiden Weltkriegen – geformt haben, nicht mehr existieren. Die neueren Generationen aber füllen den leer gewordenen Rahmen mit einem neuen Inhalt und erkennen auf den Schauplätzen der heutigen Arbeit, der heutigen Kultur und Kontakte die charakteristischen Eigenschaften der anderen Gemeinschaft. Die Schauplätze des Zusammentreffens der abweichenden Eigenheiten haben sich also geändert, all dies wurde aufgrund der gemeinsamen Arbeit, der täglichen Kontakte zwischen den beiden Ortschaften allmählich „sanfter“, gehört aber heute noch auch zum lebendigen Wissen der Jugend.

Auffallend ist, daß Pácín bei der Werturteilung voranging: zum überwiegenden Teil setzten die Páciner die Karcsaer herab. Im Vordergrund der über sie gebildeten

Meinung stehen solche Eigenschaften, Züge, die früher zu den allgemein geschätzten Normen der Bauernschaft gehörten: viel Arbeit und Leistungsfähigkeit, die zähe Vermehrung des Bauernlandes, das Festhalten an der Erbschaft der früheren Generationen, die Bewahrung der Tradition und des Geburtsortes. Für die Páciner erhält all das eine andere Rolle, parallel zur Veränderung der wirtschaftlich-gesellschaftlichen Bedingungen verwandelte sich langsam die Physiognomie des Dorfes und der traditionellen Bildung. Man kann aber nicht sagen, daß die Páciner ihre frühere bäuerliche Mentalität völlig verloren, sie wurden nur offener und gewährten den individuellen Möglichkeiten und Bestrebungen einen unvergleichbar größeren Raum, als die Karcsaer.

Die auslösenden Ursachen des oben Erwähnten und deren Folgen sind mitunter gleich, im Ganzen bilden sie aber ein kompliziertes und schattiertes System von Zusammenhängen. Der Ort und die Lage, die gesellschaftliche Struktur von Pácin, die Gegenwart der Baronenfamilie und des Schlosses, die auffallend größere gesellschaftliche Mobilität veränderte innerhalb einiger Jahrzehnte die gesamte Funktion der Gemeinschaft und auch deren Normen. Im allgemeinen wurde die Ansicht vertreten, daß die Karcsaer im Vergleich zu Pácin *zurückgeblieben sind*, die dort Lebenden *außerordentlich arbeitsam*, ja, *ein Karcsaer arbeitet, bis er tot umfällt*. Pácin war im Vergleich dazu *gebildeter*, gleichzeitig aber *hoffärtig*, *stolz* und *schaute auf die Karcsaer herab*. Die Páciner halten sich selbst für *moderner*, *intelligenter*, im Vergleich zu ihnen sind die Karcsaer *rückständig*.

Hierbei muß betont werden, daß diese Meinungen, Werturteile mehrere Perioden und Stufen haben. Sie sind im Bewußtsein der Ältesten besonders markant vorhanden, die jüngere Generation hat diese Meinungen zumeist erlernt und deren auslösenden Ursachen nur indirekt erfahren. Die Opposition der beiden Dörfer, die gegenseitige Be-(manchmal Ver-)urteilung wurde durch die von der Macht aufgedrückte gemeinsame Verwaltung und Wirtschaft noch verstärkt, da sie nicht nur die Autonomie der Gemeinschaften unbeachtet ließ, sondern auch von deren unterschiedlichen Bildungsmerkmalen keine Kenntnis nahm.

Die Meinung über das andere Dorf, die Beurteilung der Gemeinschaftsnormen der dort Lebenden wurzelt nicht allein in der bäuerlichen Gesellschaft, sondern wird durch die Gesellschaft selbst und aufgrund der Bildungsumformung hervorgehoben und wird so zum Bewußtsein der gegebenen Gemeinschaft, zu einem Teil der veränderlichen Tradition. Alle benachbarten Dörfer sind – ähnlich wie sie selbst – Angehörige der Bauerngesellschaft und nehmen als solche einen ähnlichen Status ein. Parallel zur Veränderung und Umwandlung gestaltet die Gemeinschaft ein Bild über die Nachbarn, bzw. formt ein Selbstbildnis, dessen Abweichungen sich – meiner Ansicht nach – aus dem unterschiedlichen Tempo der Veränderung, der Modernisation, aus der unterschiedlichen Bedeutung der Innovation ergeben. (Das Selbstbildnis der Gemeinschaft und das über die benachbarten Gemeinschaften geformte Bild erinnert an die Auffassung von *F. Tönnies* und dessen Anhänger über die Gesellschaft und Gemeinschaft.)

Ein Teil des Wissens der neueren Generationen ist die vererbte Meinung, quasi das Vorurteil, der andere Teil reproduziert sich ständig an jedem Tag und Fest der Überbauten der Wirtschaft, Gesellschaft und der Kultur. Auch heute noch werden hier neue Elemente geboren, teilweise auf empirischen Wege bei den Mitgliedern der einzelnen Gemeinschaften, die erst dann zur Meinung und zum Wissen der

Gemeinschaft werden, wenn sie nicht vollkommen im Gegensatz zu dem vorher gelernten Bild, der früheren Meinung stehen.

In Hinsicht auf meine Untersuchung repräsentiert all dies anhand der zwei ausgewählten Dörfer das Verhältnis der Tradition, der Modernisierung und der Veränderung einer Region, des meiner Ansicht nach keinesfalls als Relikt anzuschauenden gesamten Zwischenraumes des Bodrog. Die Möglichkeiten der einzelnen Dörfer und Siedlungsgruppen zur Umgestaltung ihrer Wirtschaft, ihrer Bildung waren unterschiedlich und die Verschiedenheit der Orte und ihrer Lage trägt auch heute noch Ungleichheiten für die Generationen am Ende des 20. Jahrhunderts.

Ein Teil der unterschiedlichen Grundlagen ist vererbt und kann im Grunde nicht geändert werden. Der andere Teil aber ist die Folge der politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Veränderungen des 20. Jahrhunderts, der widersprüchigen und territorial ungleichmäßigen Änderungen. All dies zusammen wirkte sich auch auf die Umwandlungsprozesse der traditionellen Volkskultur aus. Die unterschiedlichen Merkmale der untersuchten Region und deren repräsentativen Dörfer suche ich selbst also in der aus den abweichenden Grundlagen entspringenden unterschiedlichen Modernisation, deren zahlreichen Zusammenhänge noch durch weitere Forschungen erschlossen werden müssen.

Gyula Viga